O významu vědecké práce Fr. Bartoše.

Napsal Leander Čech.

Práce Fr. Bartoše jest tak rozsáhlá a rozmanitá, význam jeho proto tak veliký a stručnými slovy ne tak snadno vystižitelný, že pravé jeho a kritické ocenění, kterým mu Morava z vděčnosti jest povinna, bude drahocenným příspěvkem na pochopení a osvětlení národního života a rozvoje na Moravě za celé téměř půlstoletí. Bude to zajímavé studium, kterým jeho životopisci se bude obírati. Bartoš jako spisovatel vědecký, Bartoš jako učitel a vychovatel, Bartoš jako vlastenec, Bartoš jako člověk, jeho život citový i myšlenkový, jeho názor světový či filosofický — to vše jeho životopisec musí vystihnouti.

Rozprava tato přihlíží jen k Bartošově práci vědecké. S mravenčí, neúmornou a vytrvalou pilností Fr. Bartoš pracoval na čtverém poli. Filologie, lidověda, praktická methodika jazyka českého jsou vědy, ku kterým přilnul s pravým nadšením, ale oddával se rád i poetice a kritice. A ač-li práce jeho na poli posledním, vždy úctyhodné pro určité přesvědčení z nich plynoucí, nebudou všechny patřiti k trvalým pomníkům jeho slávy, v praktické methodice jazyka českého vždy na poli čítankovém bude mu přiznávána zásluha reformatorská, značící pokrok a důležité období, ve filologii a lidovědě vykazuje práce zcela nové bez předchůdcův a vzorů ceny trvalé, ba posledním odborem již za živa si zjednal jméno zakladatele moravské lidovědy.

Bartoš nepěstoval vědy jen pro vědu, nikoli tedy jen pro theoretické poznatky. Jeho vědní předměty, jeho vědecká dráha i směr byly určeny jistým základním snažením celé jeho bytosti, o kterém možno říci slovy básníkovými, že v něm jako v centru měňaví pableskové všech dnů jeho žití tleli. Různými vlivy, domácím prostředím, školou, studiemi, četbou a jinými okolnostmi vzbuzená v něm láska k národu, vyvrcholená v houževnatou pracovitost pro národ a nesobeckou obětavost sama

sebe, záhy v něm utužila přesvědčení, že jen v samosvojnosti a slovanskočeské rázovitosti spočívá naše národní záchrana, a že bychom utonuli v moři germanském, kdybychom úplně se sebe svlekli slovanskou svoji rázovitost. Toto přesvědčení jest kořenem života Bartošova, z něho vyplývá též vědecké jeho působení, jedno proplétá druhé, takto pojaté české vlastenectví zrodilo jeho dráhu vědeckou, a tato novými důvody a prameny obohatila národní jeho smýšlení a snažení. V tomto přesvědčení jest původ jeho pokrokovosti i jeho konservatismu, jeho předností i jeho omylův.

Duch národa a jeho veškera kultura nejmocněji se jeví v jazyku. Toto z počátku snad ne v plné jasnosti a uvědomělosti na mysli tanoucí přesvědčení a vliv oblíbeného professora slovanských jazyků na universitě ve Vídni Miklosiće vedly Bartoše ke studiu jazyka českého a hlavně ke studiu skladby. Od r. 1868 počínají vycházeti výsledky jeho studia jednak jakožto vědecké rozpravy ve školských programech ústavů, na kterých od r. 1866 působil jako skutečný učitel, v Těšíně a v Brně, jednak od r. 1869 v různých časopisech: Časopisu Matice Moravské, Komenském, Listech filologických a paedagogických, Obzoru, i samostatně jako r. 1874 v Urbánkově Bibliotéce paedagogické. Nebudeme tu jmenovati znovu jednotlivých těch rozprav, odkazujíce na chronologický přehled literární činnosti Fr. Bartoše, který sestavil v posledním čísle minulého ročníku Č. M. M. Jos. Bartocha. Veškeré tyto menší práce týkají se skladby ve smyslu užším, tedy nauky o funkci slovních druhův a tvarů, o shodě a o vazbách jednotlivých slov a tvarů ve větě. Nejvíce se obíral naukou o pádech, a to pádů prostých i předložkových. Především zaujímala ho funkce českého instrumentalu, jehož modalnímu významu věnována první jeho vědecká německá práce v programu 1. státního gymnasia v Těšíně r. 1868 a jehož význam hmotný (instrumentál hmoty) vyličuje v první české své práci r. 1869 v Časopise Matice Moravské. Po instrumentále přišel na řadu genitiv r. 1869, 1872 a 1873, konečně r. 1877 dativ. O akkusativě kolikosti promluvil již r. 1870 v Příspěvcích k české skladbě. Od r. 1874 začínají vycházeti jeho rozpravy o předložkách, a jsou to předložky *od*, *do* a *z*, *za* a *na* (dvě rozpravy r. 1875 a 1876), *o* a *ob*, *po*, dále *v*, *nad*, *pod*, *před*, kterým věnoval samostatné rozpravy. R. 1870 v Příspěvcích k české skladbě promluvil o infinitivě časoslov přechodných závislém na časoslově, jméně podstatném nebo přídavném, r. 1874 pojednal v Komenském o kondicionále a ještě některé jiné partie skladby spracoval v samostatných rozpravách, jako n. p. o adjektivech (r. 1874), o attrakci čili assimilaci syntaktické (r. 1875), o ellipse (r. 1875).

Spisy tyto, jejichž tituly zní tak nelákavě, jsou však výsledkem práce nejen velmi bedlivé, ale i samostatné. Methodicky počínal si Bartoš empiricky a induktivně. Zkušeností byly mu především spisy přednějších spisovatelů českých doby nové, střední i staré. — Josef Bartocha praví, že n. p. v rozpravě O instrumentále vybral příklady z 56 pramenů, — ale již i řeč národních písní, pohádek i pověstí, přísloví, ba i mluvená živá řeč lidu. Praví sám v rozpravě „O genitivě závislém na časoslovech“: „Skladba taková (totiž důkladná skladba česká) stopovati musí rozvoj ducha národního v celé rozsáhlosti od nejstarších památek literárních až po dobu naši, ona nesmí ustrnouti na jedné době, ba vlastně řečeno, jen na některých úkazech doby jedné. Skladba česká musí sobě neméně bedlivě všímati neporušené řeči lidu jak nynější tak i té, která jest v národních písních z dob minulých nás došlých.“ (Str. 4.) Na písně národní jakožto zvláště důležité zřídlo neporušené mluvy národní klade váhu nejdůležitější, neboť verše a rýmy písní národních jsou nám jistou zárukou, že na nich od sběratelů mnoho měněno býti nemohlo, jak se při pověstech namnoze stalo. (Tamtéž v poznámce.) Hojnost empirického materialu byla mu proto první podmínkou ku zdárnému zbudování důkladné skladby české. „Kdo pak tuto úlohu na se vezme, ten vydati se musí na sbírání potřebného k tomu staviva beze vší předpojatosti, ten musí statisticky věrně a svědomitě zaznamenávati všecky vazby a obraty řeči, které se mu naskytnou.“ Nasbíral takto hojný a správný materiál, zkoumal nyní abstrakcí rozmanitou platnost tvarů pádových a konečně hleděl se dopátrati i základního významu funkce pádové. Jednotlivé rozpravy, o kterých jsme tuto se zmínili, nepodávají vždy již celého ukončeného zkoumání, nýbrž představují většinou jen druhou fasi jeho vědeckého zkoumání a pojednávají jen o jednom nebo několika druzích toho kterého pádu. Toliko rozprava O instrumentále vydaná r. 1874 ukazuje nám práci a výsledky badání o instrumentále jakožto věc hotovou a dovršenou. Konečné její podání děje se ovšem opačnou cestou, než se dospělo k výsledkům. Základní význam funkce

pádové vysvětluje se na místě prvém, dle jistého logického kriteria stanoví se zvláštní druhy a dokládají se hojnými příklady přesně označenými, odkud vzaty. A příklady tyto, jak praví ve studii o instrumentále (str. 24.), nebyly mu pouhými doklady pravidel jím vymyšlených, nýbrž stavivem, z něhož soustavu své theorie vybudoval. Vypadala tedy n. p. konečná soustavná nauka o českém instrumentále takto: Všeobecnou funkci instrumentalu vymezuje Bartoš v tom smyslu, že čeština a jazyky slovanské užívají instrumentálu k naznačení těch prostředků, jimiž různé stavy a činnosti podmětu jsou podmíněny. Dle různé povahy těchto podmiňujících prostředků rozeznává nyní 11 druhů různých instrumentálův, a to instrumentál spůsoby nominalné, k němuž počítá instrumentál porovnávací a přísudkový, instrumentál jakosti, instrumentál spůsoby verbálné, instrumentál hmoty, a to vnější a vniterné, instrumentál prostředku a nástroje, instrumentál ceny, instrumentál míry, instrumentál příčiny, instrumentál vztahu, instrumentál prostoru a instrumentál času. Při každém pak druhu ukázáno ve zvláštních rozdílech, se kterými druhy slovními (slovesy, adjektivy) se ten který instrumentál pojí, a vše doloženo hojnými příklady.

Před Bartošem dvě syntaktické práce jsou většího významu: r. 1857 vydaná Martina Hattaly Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského, dále pak r. 1863 vydaná Václava Zikmunda Skladba jazyka českého. Od obou se Bartoš liší. Zikmund položil své skladbě za základ jazyk, kterým se během 16. století mluvilo, dobu, která dle něho základem a vzorem zůstati musí i novověké prose české, nechceme-li otcovský svůj jazyk z české své povahy a barvy vyzouti a v barbarství uvésti. (Srv. úvod k jeho skladbě.) Stál tedy na stanovisku úplně nesprávném, což jest tím podivuhodnější, že Hattala již r. 1857 ve své předmluvě (na str. XII.) ku Skladbě správně vytkl význam soustavy historické, že tedy grammatikovi jest sbírati všecky výjevy jazykové, buďtež ony patrny v přítomnosti anebo v minulosti, ve vzdělané čili spisovné anebo v obecné mluvě, a že již sám doklady čerpá z národní mluvy a dobrých spisovatelů (str. XVIII.). Přes to však i Hattalův empirický materiál jest dosti úzký. V tom tedy záleží skutečná zásluha Bartošova, že studia svá opřel o materiál tak rozsáhlý, jako před ním se nestalo. Zikmundovi pak přiblížil se Bartoš tím, že nespokojil se, abych tak řekl, jen pouhým seřazením a rozdělením materiálu, nýbrž i spracováním jeho, to jest i výkladem syntaktických zjevů jazyka českého, že se tedy bral skutečnou cestou vědeckou, která vždy jevy nejen stanoviti, ale i vysvětliti se snaží. Uvážíme-li, že na této cestě aspoň pro češtinu neměl ani mnoho předchůdcův ani mnoho vzorů — Miklosićova Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen vycházela od r. 1868 —, uznati musíme opravdovost, svědomitost a vážnost Bartošovy vědecké snahy. Ale jinak nemohu se osměliti pronésti nějaký platný a konečný soud o vědecké správnosti jeho theoretických výsledků; i myslím, že v této věci teprve budoucí pracovníci pronesou slovo rozhodující.

Bartoš stál na správném stanovisku, že snaha rozeznávati tvarem rozdílné funkce je přirozena, a správně přisuzoval syntaktické jevy činnosti duševní, jakož i správně mluvu pokládal za jev společenský, pravě, že mluva národní jest právě tak jako básnictvo a báje národní výkvětem a plodem ducha celého národa. O jeho porozumění a sledování historické soustavy jsme se již také zmínili; odtud také pocházelo jeho horlení proti nakládání s jazykem českým jako s jazykem mrtvým a proti přeceňování tak řečeného středověkého klassicismu. (O genitivě závislém na časoslovech str. 2.) Nebyly mu neznámy ani práce Steinthalovy. Překvapuje tedy dosti, mluví-li v téže předmluvě na str. 3. o tom, že duch národní jeví se v lidu tvořivým dle přesných zákonů národní logiky ovšem neuvědomělých a že v jisté době počínají mizeti tyto neuvědomělé zákony logické z lidu. Jazyk neřídí se přesně logikou, kategorie logické a grammatické nejsou tytéž. A to tuším měl i Bartoš na mysli, nemluvil o logice jako nauce o správném myšlení, proto užil výrazu národní logika, mysle při tom duševní pochody, které se při mluvení a slyšení vykonávají a jejichž vzláštnostem hoví také to, co nazýváme duchem jazyka. I nemůžeme z tohoto výroku o národní logice nikterak vyvozovati, že by Bartoš byl stál na stanovisku filosofické jazykovědy Beckrovy, která již za jeho doby pokládána byla za stanovisko překonané.

Bartoš měl s počátku úmysl, pojednati o celé české skladbě v zevrubných monografiích (srv. předmluvu k Skladbě z r. 1878 str. VI.) a po té zajisté byl by přikročil k vydání veliké vědecké skladby jazyka českého. Ale jsa, jak dále vyznává, nejedněmi váženými hlasy povzbuzován, sepsal pro školní potřebu stručnější

českou skladbu, která nákladem Karla Winikra vyšla v Brně r. 1878 jakožto druhý díl Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské, jejíž díl první napsal Matiáš Blažek. Jakkoli tato skladba vykonala důležité poslání a jakkoli jí přísluší veliký význam nejen v rozvoji jazykového studia ale i v praktických následcích: s vědeckého stanoviska jest vlastně litovati, že Bartoš povolil oněm váženým hlasům, neb aspoň že když už se odhodlal vyhověti hned praktické potřebě, nesetrval přece při svém úmysle napsati velikou vědeckou skladbu českou. Tím rozhodně naše vědecká literatura utrpěla ztrátu, ba veliká část Bartošovy práce přišla na zmar. Z dvojího důvodu. Z důvodů zajisté oekonomických ve školní knize Bartoš nemohl zevrubně citovati vybrané příklady, to jest nemohl udávati, z kterých pramenův uvedené příklady vzal. To jest rozhodná škoda. Se stanoviska vědeckého úplné udání pramene, odkud příklad vzat, jest nevyhnutelno; při jazykových jevech jest nutno znáti také dobu, ve kterých se ten onen jev vyskytl. Pouhý příklad jazykového jevu bez udání pramene a času jeho se vyskytování pozbývá valně své vědecké ceny. Pouhé odkázání na různé články a monografie, jež dosud tiskem uveřejnil, nestačí. Bartoš arci v zásobě měl dokonalé citáty a nemoha jich užiti zplna, sám můžeme přímo říci obětoval záslužnou a velikou část práce své potřebě školní. Neboť tyto příklady zůstanou i při svém neúplném citování pravou ozdobou a zásluhou skladby jeho. S druhé strany však Bartoš přihlížeje již jen ke školské a zároveň praktické potřebě, byl nucen zříci se úplně samostatného zpracování nasbíraného materiálu a svého induktivního počínání, nýbrž jak již učinil r. 1874 v rozpravě „O infinitivě," vzal si za základ Niederlovu mluvnici jazyka řeckého a dle theoretické její soustavy psal i svoji českou skladbu. Jakkoli jej k tomu vedla didaktická zásada v podstatě své správná[1]), se stanoviska theoretického nemožno jí schvalovati. Všeobecné zákony jazykovědné nemohou býti stanoveny jen z jazyků klassických, k tomu ještě skutečně mrtvých, nýbrž ze studia jazyků mnohých methodou srovnávací. Vzíti však hotovou soustavu jazyka kteréhokoli a dle ní již předem řaditi a tříditi jevy jazyka

[1]) Upozorňuji na Hornemannovy snahy o parallelní mluvnici řeči školských. Srv. Hornemann, Über Namengebung und Anordnung einer Parallelgrammatik der Schulsprachen, 20. a 22. svazek časopisu: Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien und Realschulen. Halle.

druhého, nemožno tedy vědecky pokládati za oprávněné. Nedá se počínání takové odůvodniti ani poukazem na to, že jazyk náš hojností tvarův a vyvinutou i přesnou skladbou dostihuje namnoze jazyků klassických, ano v nejedné příčině i nad ně předčí. (V úvodě ku článku O infinitivě v Komenském 1874 a v úvodě ku Skladbě z r. 1878). Již okolnost, že tedy jazyk český předčí nad jazyky klassické, byla by Bartoše zdržela od methody, ku které ho svedla praktická potřeba, a byl by více si všímal nejhlavnějšího rozdílu, že čeština jest jazyk živý.

Jinak Bartoš v syntaktických svých studiích změn jevů syntaktických v jazyku českém nevšímal si tolik, aby změny ty nejen pouze konstatoval, ale i zároveň příčiny změn těch vyložil. I jeho veliká skladba byla by bývala sotva historickou skladbou jazyka českého.

Bartošovu Skladbu nelze tedy posuzovati jakožto dílo theoreticky vědecké, ale jakožto školskou učebnici. Od předchůdkyň svých liší se značně a vyniká nad ně v četných věcech. Hojnost krásných příkladů, vazeb a rčení ryze českých, čerpaných z pramenů nejlepších, zůstane vždy její ozdobou. Spracování mnohých oddílů, zvláště nauky o pádech, nauky o předložkách, infinitivě, kondicionále a j. vždy bude svědectvím samostatného vědeckého badání Bartošova. Vyhovovala dobře i tehdejším požadavkům osnovy, jak jich „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich" na str. 174. vyžaduje, „aby vyučováním skladby vědomí jazykové se vzbudilo a postavil se základ, na kterém by spočívalo vyučování jazykům cizím, ale že tu jest i vystoupiti proti nesprávnosti a libovůli, která se v mnohých slovanských jazycích jim na škodu ve vazby a složení vět vloudila, a tak i očistiti i zušlechtiti řeč dorůstající generace". A přece ani jako školská učebnice nemohla kniha ta pokládána býti za vzornou. Již hned r. 1878 při malých ještě zkušenostech didaktickomethodických i při svém velikém nadšení pro spisovatele i dílo nazval jsem ji v Lindnerově Paedagogiu 1880, str. 39. a 40., jen v nejdůležitějších věcech za úplně dokonalou a poukázal jsem na velikou její rozsáhlost, na to upozorniv, že při nauce o pádech musí panovati dobrý výběr, že výměry některé těžší na školách nižších úplně musí býti vynechány a že nauka o předložkách jest rozsáhlá a obtížná, tak že pro vydání druhé bude s prospěchem, aby přiměřeně nauka ta byla změněna i zkrácena; ani nauka

o vedlejších větách mne neuspokojila úplně. Ano kniha byla pro školy příliš rozsáhlá, obtížná a těžká. Mimo to — což později se stalo jasnější — učením se z paměti pravidlům, vypočítáváním sloves, která se pojí s tím oním pádem atd., nenaučíme se správně mluviti žádnému jazyku, ani mrtvému, u jazyka mateřského podobným grammatisováním spíše nechuť se vzbudí. A tak Skladbu Bartošovu, dílo veliké píle, stihl osud zvláštní: není ani přísným dílem vědeckým, ani úplně vhodnou knihou učebnou. Poslední poznal i Bartoš sám, již druhé vydání bylo značně pozměněno a od vydání k vydání potřebám školským vhodněji přizpůsobováno. Ale změny tyto již se vymykají z rámce této rozpravy.

A přece skladba Bartošova nebyla napsána nadarmo, přece měla zdárné následky, nezanikla bez účinku, zrovna tak jako ostatní syntaktické práce Bartošovy působily vlivně. Studium starších pramenů českých, mluvy lidové zachované v literatuře tradicionální i řeči živé ukázalo mu, že současný jazyk spisovný značně se odchyluje od toho, co nazýváme duchem jazyka, že jest pln jevů, které do něho byly vneseny uměle, ale neorganicky, bez znalosti jazykových pravidel a zákonů, že jazyk pozbývá své čistoty a ryzosti, ano že do jazyka českého vnáší se duch přímo cizí. Poznával, že jsme Čechy a Slovany jen pouhým slovanským hlaholem slov, a že jako veškera kultura česká jest prosáklá živly cizími, jako do veškerých zvykův a spůsobů života ve třídě vzdělané jsme na dobro přijali zvyky cizí, že i duch našeho jazyka se příčí ryzosti a čistotě slovanské. Již slavný německý jazykozpytec Schleicher, který z mluvnice se naučil češtině, hrozil se prý nad chybami, které proti češtině páše vzdělaná společnost česká a samo spisovatelstvo české, které čistoty jazykové mělo býti nejpřednějším strážcem. V tomto porušování čistoty jazykové Bartoš viděl národní nebezpečí. Obrátil proto výsledky svého syntaktického studia také na stránku praktickou, přímo bojovnou, na očišťování jazyka českého ode všech vlivův a jevů cizích, které duchu jazyka českého odporovaly, češtinu hyzdily a kazily. Stal se brusičem jazyka českého. Již r. 1871 vydal v tomto časopise na str. 85—92. rozpravu: Jakou zkázu béře náš druhdy přesný, správný i určitý jazyk skrze novináře a mladší spisovatele české. Důležitější v té příčině jest úvod k rozpravě r. 1872 rovněž v tomto časopise uveřejněné: O genitivě závislém na časoslovech, kterážto rozprava vyšla též o sobě téhož roku v Brně nákladem

K. Winikra. Tam již odůvodňuje vědecky potřebu broušení a ukazuje i methodu svého počínání. Pro theoretické odůvodnění snah brusičských jest také důležit článek, uveřejněný r. 1880 v Paedagogiu: Slovo o broušení jazyka českého, ve kterém některé podstatné důvody svoje z r. 1872 opakuje a doplňuje. Písemnictví naše vzniklo pod rozhodným vlivem osvěty cizí, památky samorostlého ducha českého z dob dávných nás dochovalé jsou bohužel velmi skrovné. S křesťanstvím šířena u nás řeč latinská, pozdější spisovatelé středověcí byli skoro všichni vykojeni ve školách duchem osvěty latinské. Již latina nemohla zůstati bez rušivého vlivu na původní slovanský ráz češtiny. Mnohem škodlivěji však působila ode dávna němčina jednak přímým stykem s obyvatelstvem německým, jednak překlady z němčiny pořizovanými i prostředkem původních spisův českých, sepsaných od spisovatelů, kteří za příčinou svého vyznání náboženského na universitách německých a ve spisech německých hledali vzdělání a poučení. Po osudné katastrofě bělohorské veškera činnost duševní zastavena téměř na dlouhou dobu dvou set let. První naši křisitelé třeba vyšli z chaloupek vesnických, z neporušeného cizotou jádra lidu českého, ale jsouce vychováváni od normálky až do škol vysokých ve školách německých a probouzejíce se k vědomí národnímu teprve, když se byli stáli říkajíc hotovými Němci: jakož se byli naučili mysliti a vyjadřovati po německu, tak potom dávajíce se na spisování české nemohli ihned psáti ryzím jazykem českým. A i současní spisovatelé v oněch letech jsou ještě odchovanci škol německých a nemají všichni té snahy jako vynikající buditelé naši, kteří znajíce se ve své nedostatečnosti, co nejsnažněji o to stáli, aby si osvojili správný jazyk český, aby poznali slovanský ráz řeči české a naučili se mysliti a cítiti česky, čítajíce za tou příčinou spisy nejlepších spisovatelů starých, majíce pilné zření k neporušené řeči lidu a studujíce horlivě příbuzné jazyky slovanské. Vysvětliv takto historicky příčiny poruchy jazykové, dokládá nyní, že již ode dávna faktum samo bylo konstatováno a že dávno již snahy brusičské u nás byly. Cituje především výrok Husův: „A kto by mohl vše vypraviti, co sú řeč českú již změtli? tak že kdy pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, co mluvie.“ (Erb. I. str. 134.), dovolává se Blahoslava, Daniele z Veleslavína. Konečně ukazuje i na podobné zjevy u národů jiných. „U kteréhokoli národu se probudí vědomí národní, kdekoli

vzplane horoucí láska k národu, tam všude probudí se a vzplane zároveň horoucí láska k jazyku mateřskému, tam všude usilují o to, by co nejdříve napraveno bylo, čím netečnost časů dřívějších nebo nedostatečná znalost zákonů mluvnických se prohřešila proti pouhosti jazyka národního.“ I připomíná Vlachy, Francouze, Maďary, Poláky i Němce.

Správnost argumentace Bartošovy zajisté nepopře nikdo. I mladogrammatická škola jest proti útvarům, které vznikly proti duchu jazyka, a hlásá, že strážcem jazykovým má býti brus, vědecké měřítko jazykové správnosti. (Srv. Em. Kovář: O škole mladogrammatické. V Praze 1885, str. 41. a 42.)

A Bartoš se skutečně snažil o takové vědecké měřítko. Kterak si při tom počínal, naznačuje již ve své rozpravě: „O genitivě“ (str. 4. a 5.). „Co se nenaskytne ani v nejstarších památkách ani v literatuře středověké ani v neporušené řeči lidu, co se zdravému rozumu příčí, to za nečeské považovati oprávněn jest. Kde pozná nějaké kolísání vazby tím k. p. spůsobem, že jedno a též časoslovo v nejstarších památkách a v neporušené řeči lidu jen s akkusativem se váže, v střední pak literatuře tu s akkusativem tu zase s genitivem, zaznamená ovšem i to, pravidlem však položí akkusativ, tím spíše, nemá-li genitiv žádné logické oprávněnosti. Kde ve všech periodách rozvoje jazykového dvě vazby aneb i více jich vedle sebe nalezne, neodepře žádné z nich oprávněnosti, ale vynasnaží se, aby z logických zákonů ducha národního vyložil, kdy se té či oné vazby užívati má, jaký jest význam a jaký rozdíl vazeb takových. Na základě tak sebraného materiálu bude pak možná odvozovati pravidla vůbec platná a závazná, takovým spůsobem oživnou zákony, kterými kdys tvůrčí duch národní neuvědoměle sice ale přísně a důsledně se řídil a spravoval.“

Nechme zatím stranou, je-li zásada tato úplně správna. Tolik však lze stanoviti, že Bartoš brusičské svoje práce nekonal na základě libovůle, ale na určitém vědeckém podkladě. Brusičských jeho prací jest značná řada. V Komenském i v Obzoru velmi bedlivě stál na stráži pro čistotu jazykovou. Těmto snahám brusičským obětoval také vědeckou svoji skladbu, a napsal svoji skladbu pro školy. Nechť již jisto, že pouhým učením se skladbě žáci správně mluviti se nenaučí, že daleko významnější a vlivuplnější jest správná mluva učitelova a správná mluva v knihách,

jež žák čte: skladba Bartošova skutečně značně k tomu přispěla, že se začalo správněji mluviti i psáti. Nechať i brusičské snahy — více snad jiných, nepovolaných brusičů, proti kterým i Bartoš psal sám — stihl smích a posměch: varovná, důtklivá i ostrá slova Bartošova přece jen padla na půdu úrodnou, žactvo přece si jen mnohé věci a hlavně příklady z jeho skladby pamatovalo, učitelstvo ji studovalo a všichni, nevyjímaje ani těch lidí, kteří se snad některým věcem smáli, otvírali tu knihu velmi často a nahlíželi do ní, aby se poučili o správnosti nebo nesprávnosti té které vazby. A stejně tomu bylo i s ostatními rozpravami a spisy brusičskými. Neboť Bartoš do svých brusičských studií nepojal pouze jevů syntaktických, ale mluvil i o zjevech tvaroslovných a lexikálních. I není divu, že souborně a k praktickému užívání účelně sestavená jeho kniha: Rukověť správné češtiny (v Telči, nákladem Em. Šolce) vydaná r. 1891 záhy rozprodána, tak že r. 1893 uspořádáno nové vydání a že r. 1901 vyšla kniha ta nově spracovaná s názvem: Nová rukověť správné češtiny.

Brusičská zásada Bartošova jest arci trochu úzka. Co se nenalezne ani ve staročeských památkách ani ve správné řeči lidu a vyskytne se nově v jazyce spisovném, nemusí vždy býti špatné. Jazyk spisovný se musí bez úmyslu i úmyslně obohacovati, pokračují vědy, mění se psychologický proces myšlení, tím vyskytují se též nové a nové způsoby vyjádření myšlenkových vztahův. Nelze tedy všechno nové vymýtati a nelze všechno staré přijímati. Novoty vzniklé cizím vlivem nutno odstraňovati z jazyka bezohledně, ale není dobře užívati toho, co se již všeobecně užívati přestalo, novoty pak, které vznikly bez cizího vlivu, lze trpěti i ve spisovném jazyce. Ostatně i zde rozhoduje jazyková ekonomie i praktický vkus. Pohl tvořil slova špatně, a přece z nich některá se v jazyce zakotvila. Sebe větší horlení pro měkké souhlásky na konci podstatných jmen ženského rodu dle vzoru kost měkkosti této nezachránilo. V jednotlivostech mohl se Bartoš mýliti, ale v podstatě zůstala jeho myšlenka správna, a jako Dobrovský učinil konec libovolnému tvoření nových slov českých, Bartoš zadržel mocnou hrází syntaktické divočení našeho jazyka. A v této příčině nebyla marně napsána jeho Skladba, ani nebyly zbytečny jeho práce brusičské.

Bartoš vycházeje ze zásady, že „spisovný náš jazyk, nemá-li za nedlouho zcela pozbýti svého původního rázu slovanského a

UNIVERSITNÍ KNIHOVNA PRAHA

osáknouti v kalu cizoty, musí se opírati o pevnou půdu neporušené řeči lidu", záhy byl nucen všímati si živé řeči lidu a tím byl uveden do studia moravských dialektův. Lidovou mluvou byl nadšen. „Kolik v našich nářečích krásných a případných slov, kolik přesných terminů, kolik úsečných a jadrných úsloví, bez nichž řeč spisovná všelijak se obchodí nebo je z ciziny vypůjčenými nahrazuje!" (Dialektologie I., str. II.) Snaha sehnati co nejhojnější materiál jakožto základ vědeckého studia vlastní neúmornou pílí jest i tu krásnou jeho vlastností a jeho vědeckou ozdobou. O své nemalé práci vypravuje sám takto: „Nabyv munificenci vysokého c. k. ministerstva dvouleté dovolené, putoval jsem dědinu od dědiny, sbíraje nejen materiál dialektický, nýbrž i ostatní plody ducha národního: písně, říkadla, zvyky a obyčeje, pověry atd. Co se týče dialektů samých, nespoléhal jsem nikde na lidi grammaticky vzdělané — neboť nic se tak snadno nezapomíná jako nářečí tak příbuzné celkem jazyku spisovnému —, nýbrž od lidu samého, hlavně od starcův a babiček vyptával jsem se větami na každý jednotlivý tvar, pozoroval výslovnost jednotlivých hlásek a vyzvídal dle hotového rejstříku názvy rozmanitých věcí. Tak vznikl slovník věcný, jak se domnívám dosti úplný; slova ostatní bylo zachycovati z hovoru souvislého, jejž jsem o rozmanitých věcech rozpřádal. Z hovoru souvislého doplňoval jsem si též zákony hláskoslovné jednotlivým nářečím vlastní. Každý nový zjev bylo mi pak sledovati všemi možnými analogiemi, jichž na místě vyhledati také nebylo vždy bez obtíže. Všecko to zapisoval jsem si do sešitů, „jak stádo běží". Abych s tím mohl volně manipulovati, bylo každý tvar, každé slovo na zvláštní cedulku přepsati, tyto pak tisíce a tisíce cedulek bezpočtukráte překládati a rovnati, nežli konečné uspořádání celého materiálu hotovo bylo." (Dialektologie I., str. III.) Vedle toho měl celou řadu obětavých spolupracovníků, kteří sebraný svůj materiál dialektologický mu laskavě propůjčili, nebo nový mu sbírali; mezi těmito spolupracovníky byli kněží, učitelé, professoři, bohoslovci i studující středních škol. Nuže výsledek této bedlivé činnosti sběratelské ve vědeckém zpracování uložen jest ve dvou velevzácných spisech, které svojí vědeckou cenou a vahou došly spravedlivého ocenění již za života Bartošova a které navždy zůstanou ozdobou jazykovědné činnosti Bartošovy i trvalým pomníkem jeho slávy. Jest to na prvém místě jeho Dialektologie moravská, jejíž první díl vyšel v Brně nákladem Matice Moravské r. 1886, díl druhý r. 1895. Nuže jaký jest výsledek patnáctilelé houževnaté práce, jaký jest obsah Dialektologie a v čem spočívá její vědecká cena? Jest to především přesné stanovení počtu moravských nářečí se všemi podřečími a různořečími, jakož i podrobné až na každou vesnici vymezení hranic oblasti jejich. Ještě r. 1886 vydávaje první díl Dialektologie Bartoš rozeznával sedmero hlavních nářečí moravských: slovenské, dolské, valašské, lašské (— o nich pojednával díl první —), hanácké, horácké a české, která sliboval vypsati v díle druhém. Ale v díle druhém ukazuje, že hledě k řeči samé máme na Moravě toliko čtvero hlavních nářečí, a to: slovenské, lašské, hanácké a české. Dolský a valašský jazyk objevil se jako podřečí nářečí slovenského, což ostatně již pověděl v I. díle řka, že se neliší podstatně nářečí valašské od slovenského (str. 59.), a mezi Horáky a Hanáky nebylo mu lze také stanoviti podstatného rozdílu dialektického. Nářečí slovenské má tedy dvoje podřečí valašské a dolské. Vlastní nářečí slovenské se rozstupuje ve čtvero různořečí, a to záhorské (farní osady Ořechová, Březolupy, Provodov, Horní Lhota, Pozlovice, Luhačovice, Uh. Brod, Hradčovice, Dolní Újezd, Nezdenice, Šumice, Vlčnov, Sudice, Slavičín, Pitín, Bojkovice, Komna, Bánov, Nivnice, Horní a Dolní Němčí), pomoravské (počínajíc od Napajedel na celém levém břehu Moravy, od Rohatce pak na sever na pravém břehu podél hranic farních osad Ratiškovic, Milotic, mimo přifařené Skoronice, Mistřína, Hovoran, Prušánek a Podivína až po hranice uherské), různořečí uhersko-slovenská, a to alenkovské, radějovské, blatnické, boršické, bystřické, stráňské, lipovské, velické, javornické, súchovské, hrozenkovské, březovské a lhotecké (jest to 18 dědin moravského Slovenska, z nichž nejdále posunuta jest dědina Alenkovice, se čtyři kilometry cesty západně Napajedel, značně v kraj postrčeny jsou osady Bystřice, Blatnička a Boršice, ostatních čtrnáct většinou zastrčeno jest v hluboké úvaly a na strmé stráně jihovýchodního pohoří moravskouherského: jsou to osady Radějov, Kuželové, Malá Vrbka, Velká Vrbka, Lipov, Louka, Velká, Javorník, Nové Lhotky s kolonií Vápenkami, Súchov, Strání, Březová s blízkým Olšovcem a s pasekou Lopeníkem, Starý Hrozenkov s kopanicemi — rozptýlenými po kopcích samotami — Židková, Vápenice a Výškovec) a různořečí přechodná na bývalém panství malenovském (osady

Lhota, Karlovice, Ondřichovice, Pohořelice, Komárov, podřečí osad Luk, Malenovic, Lhotky a Tečovic, podřečí ojedinělé dědiny Sazovic, mluva osad Kvítkovic, Otrokovic a Napajedel, osamělá dědina Nová Ves na Napajedelsku na pravém břehu Moravy a stejná mluva v sousedních Žlutavách, osady na Kroměřížsku: Kvasice, Vrbka, Lubná, Bělov, Střížovice, Trávník). Podřečí valašské, jež zaujímá krajiny moravské s předními městy; Zlín, Vizovice, Vsetín, Val. Klobouky, Karlovice, Rožnov, Meziříčí, má hlavní své sídlo na panství zlínském ve Zlíně i v osmi dědinách kolem města rozložených (Prštné, Mlatcova = rodiště Bartošovo, Příluky, Loužkovice, Želechovice, Jaroslavice, Kudlov a Březnice), a v těchto pohraničních farních osadách: Štítná, Vlachovice, H. Újezd, Zádveřice, Hvozdná, Štípa, Fryšták, Rusava, Rajnochovice, Loučka (mimo přifařené osady Kunovice a M. Lhotu), Branky, Choryň, Leštná, Meziříčí, Rožnov, H. Bečva, Karlovice, odtud podél hranic uherských až po Brumov a Štítnou; jeho různořečí jsou: hranické (ve farních osadách lipenské, jezerské, drahotoušské, hranické a černotské na pravém břehu řeky Bečvy, na levý břeh Bečvy přestupuje toliko v dědiny Ústí a Zbrašov), starojické (oblasti jeho jsou farní osady Hustopeče, Starý Jičín, Bernatice, Hodslavice, Moškov a Věřovice) a kelecké (v městě Kelči a v osadách přifařených mimo Ústí, pak ve Všechovicích a přifařené tam obci Komárném; v Kunovicích a v Malé Lhoté, přifařených do Loučky, v Osíčku, přifařeném do Horního Újezda a ve Špičkách). Různořečí dolské jest jazykem kmene, který jest usazen jihozápadně Napajedel na pravém břehu Moravy, počínajíc osadou Spytinovem až po Klobouky brněnské. Více krojem nežli nářečím rozděluje se obyvatelstvo této krajiny na Doláky kroje slovenského a Doláky kroje polohanáckého. Obyvatelstvo kroje slovenského tvoří tři skupiny: první jest osazena v dědinách Spytínově, Kudlovicích, Jalubí a Sušicích, ke druhé skupině náležejí dědiny Babice, Huštěnovice, Traplice, Kostelany, pak farní osady Velehrad, Boršice, Polešovice, ke třetí skupině farní osady Domanín, Syrovín, Žeravice, Osvětimany, Buchlovice. Kroj polohanácký panuje ve farních osadách Vracově, Skoronicích (přifařených do Milotic), Vlkoši, Ježově, Bohuslavicích, Kostelci, Kyjově, Želeticích (mimo Dražůvky), v Násedlovicích, v Krumvíři, Brumovicích, Němčičkách, Starovičkách, Rakvicích, Bilovicích, Pavlovicích, Bořeticích, Kobylí, Čejkovicích, Šardicích.

Nářečí lašské dle slova Lach, ač vůbec není ujato a lid sám nářečím tímto mluvící řeč svou nazývá moravskou, mluví se na Opavsku, v úzkém pruhu západního Těšínska, v pruském Slezsku až po Bavorov a Ratibor a v severovýchodním klíně Moravy, vtěsnaném mezi obojím knížetstvím slezským, v okolí měst Frenštáta, Štramberka, Příbora, Brušperka, Moravské Ostravy, Místka a Frydlanta. Odlišné jeho znaky jsou hlavně polský přízvuk na slabice předposlední a krátkost všech slabik. V nářečí tomto některými zajímavými zvláštnostmi značně se liší od ostatní laštiny různořečí severoopavské v několika málo osadách severovýchodně Opavy: v Hlavnici a v Cholticích v našem Slezsku a v Boboluskách a Branicích v pruském Slezsku. O zvláštnostech na pruské straně Bartoš mnoho pověděti nemohl, poněvadž tu badání jeho přerušeno bylo způsobem nemilým, jím nezaviněným (Lid a národ II., str. 321.).

Hanácké nářečí Bartoš rozdělil na dvanáctero podřečí. Počítá totiž k nářečí tomuto nejen jazyk obyvatelů na vlastní Hané, ale i jazyk západní Moravy. Nazval totiž jako Slováci a Valaši každého Hanákem, kdo samohlásky *e*, *é*, *i*, *í*, *y*, *ý*, *u*, *ú* zvláštním způsobem přezvukuje neboli moutí, ať všecky, ať jenom některé z nich. Rozdělení hanáckého nářečí učinil dle rozmanitého přezvukování těchto hlásek a dle některých jiných znaků (přehlasování samohlásky *a*, přídechu *v* a *h* a j.). Podřečí pojmenoval většinou dle okresních měst a všude vytkl osady pohraničné. K podřečí prvému patří mluva na Holešovsku, Kroměřížsku, Přerovsku a na tak řečeném Záhoří lipenském, t. j. v krajině severně Lipníka, zároveň vytýká zvláštnosti řeči města Holešova, dědiny Žeranovic a města Bystřice pod Hostýnem, dále řeč města Přerova s předměstím Dlážkou, konečně několika osad na Kroměřížsku. Druhé podřečí se vyskytuje v ostatních osadách na Přerovsku a na Kojetsku, kde na jižním Kojetsku infinitiv má na konci tvrdé *t*, kdežto v krajině první se vyskytuje měkké *ť*. Třetím podřečím se mluví na Olomoucku, Šternbersku, Prostějovsku a Vyškovsku, a jsou tu patrna různořečí olomoucko-prostějovské, bystřicko-šternberské, týnecko-nezamyslické, vyškovské. Čtvrté podřečí jest mluva na vysočině Drahanské, páté v okolí Letovic, kde se vyskytuje zvláštnost, že náleží sem jen východní polovice (30 čísel) osady Vranové, jež slušela pod panství kdysi letovské, kdežto polovice západní, jež poddána byla Křetínu, má

nářečí křecké (kunštátské). Na Litovelsku, Konicku a Jevíčsku jest šesté podřečí, kdežto mluva na Zábřežsku tvoří skupinu sedmou, nemá však všecka jednotného rázu, tak že osady na Zábřežsku skupiti lze v šestero větších, menších celků dialektických, jež se hlavně od sebe odlišují svým samohlásenstvím. Osmé podřečí tvoří řeč na Slavkovsku, Bučovsku a Ždánsku, zvláštní jest tu řeč osady Letonic, která se odchyluje od podřečí slavkovského a přichyluje se k rousinovskému. Devátým podřečím mluví se na Blansku, Brněnsku, Židlochovsku, Kloboucku a Rousinovsku, kdežto podřečí tišnovské jest v řadě desáté. Skupinu jedenáctou tvoří svojí řečí Ivančice, Krumlov, Znojmo, Meziříčí, Třebíč a Mor. Budějovice, mluva však města Třebíče podstatně se liší od podřečí osad okolních, majíc do sebe ráz obecné češtiny. Řeč na Kunštátsku jakožto dvanácté podřečí ukončuje oblast nářečí hanáckého.

Čtvrté a poslední nářečí moravské jest nářečí české. Jím mluví obyvatelé na západní Moravě, kteří po způsobě českém vyslovují dvojhlásku *ou* a *ej*. Jest tu patrno troje podřečí. Žďársko, Novoměstsko a Bystřicko tvoří oblast podřečí prvního, druhým podřečím mluví se na Jemnicku, kdežto na Dačicku, Telecku a Třeštsku vládne podřečí třetí.

Tak tedy mimo sebe nepatrnější vesničku určeny rozdíly nářečí moravských na základě bedlivého studia na místě samém vykonaného. Přední zřetel obrácen všude k zákonům hláskovým, jimiž podstatné rozdíly mezi jednotlivými nářečími a různořečími nejjasněji probleskují. Každé nářečí, podřečí i různořečí zpracováno nyní přesně grammaticky dle mluvnice Miklosićovy a Gebaurovy. Hláskosloví a tvarosloví každého nářečí, podřečí i různořečí popsáno o sobě tu zevrubněji, tu stručněji, jak se kde toho jevila potřeba. V prvním díle na konci, v druhém díle po každém různořečí přidáno několik příkladův a ukázek souvislé mluvy, hlavně pohádky. Po hláskosloví a tvarosloví všech nářečí následuje v každém díle společná nauka o tvoření slov a skladba. Dále jest v každém díle slovník abecední, konečně pak přidán dosti obšírný slovník věcný, v prvním díle část první (pole a polní práce, obilí a strava, sadivo-makota, píce-obrok, plevel v obilí, ovoce, plody složené a bobulovité, domácí zvířata, žúžel, hmyz, jak se volá na zvířata, lichotná jména zvířat, hlasy zvířat, plemenění, dojivo, špižírny, nádobí, oruží-řád-řezivo, ožehy, plachty, správa na prádlo, nadávky-přezdívky a slova obhroublá,

slova lichotná, příměry a podobenstva), část druhá v díle druhém (stavení, dvůr a hospodářská stavení na něm, stodola, zahrada-ploty, vinohrad, len-konopě-zelí, hospodářské nářadí a náčiní, tkalcovský stav, rodina. oděv, jídlo, nemoci, ptáci, ryby, rostliny, houby). K druhému dílu přidána jest zajímavá krátká rozprava o cizích slovech v nářečích a na konec ukázka švihačiny neboli řeči švihařské, řeči totiž miškařů (nunvářů) z okolí Uh. Brodu a Val. Klobouk, což jest moravština propletaná zvláštními slovy, kterou miškaři mluví ve světě, doma mluvíce mezi sebou jazykem cizím, kterému se naučili ve světě.

Tak tedy bohatý materiál uspořádán a vědecky zpracován. Bartoš sám pokládal dialektologii moravskou dílem svým v základních a hlavních rysech za hotovu. Měl za to, že hrubých chyb se uvaroval a že pouze v jednotlivostech bude lze všelicos ještě doplniti. Veliký význam Dialektologie moravské prof. dr. Gebauer vystihl těmito slovy: „V grammatické literatuře české neznám díla tak obsažného a spolu obsahem pravdivého, jako jest Dialektologie Bartošova.“

Již v předmluvě k druhému dílu své Dialektologie Bartoš projevil přání, že by jmenovitě rád i budoucně vyzdvihoval nepřebrané poklady lexikalní a frastické lidové řeči moravské. I sbíral Bartoš i po r. 1895 látku dialektickou, zvláště slovníkovou, přijímal nová slova od svých dřevních i nových přispěvatelů, čerpal z tištěných rozprav o nářečích moravských, ze sbírek lidových písní a pohádek moravských a z povídek o sobě vydaných i v časopisech uveřejňovaných, pokud jsou psány buď nářečím nebo z úst lidu čerpány a vydavatelem na jazyk spisovný převedeny. Takto rozmnožil si hojně materiál slovníkový, a pojav také některá příjmení a jména tratí a p. formou neb obsahem důležitá i přidav k látce nové oba slovníky — abecední i věcný — z obou dílů Dialektologie moravské, vydal v Praze nákladem České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění Dialektický slovník moravský, jehož část první vydána r. 1905, část druhá r. 1906 položena mu na smrtelné lože. I toto dílo plno znamenitých filologických vědomostí zajišťuje — jak pověděl prof. dr. Pastrnek v pohřební své řeči — navždy slávu jménu Bartošovu v národě i v české vědě. A tak podařilo se Bartošovi jeden z hlavních životních úkolů dokončiti plně a zcela, důkladně a vědecky cenně. (Příště ostatek.)

---

stopy. Na př. přípona — uněk: bytuněk, stěhuněk, daruněk, šizuněk, fasuněk (Bartoš, Dial. I. 146).

Ku konci připomínám, že k podobným výsledkům dospěl též ruský professor T. Florinskij, jak svědčí krátký obsah jeho přednášky, kterou konal na XI. archaeologickém sjezdě ruském v Kyjevě. Srv. Т. Д. Флоринскій, О происхожденіи и имени моравскихъ Валаховъ. Referát, čtený na XI. archeol. sjezdě v Kijevě. Krátký obsah Изв. Отд. русск. яз. и слов. ИАН. 1900, sv. V., 336—337.

Prof. Florinskij, jež 1898 navštívil Valasko (mor.), vyslovuje své přesvědčení, že Valaši (mor.) jsou ryze slovanský kmen, a to:

1. podle tělesné své povahy, dle způsobu života, písní a podání národních, jakož i dle jazyka, jenž jest v úzkém spojení jednak s ostatními nářečími mor., jednak s nářečím uherskoslovenským.

2. Stopy jazyka a též bytu ukazují na to, že Valaši jsou vystěhovalci z Uher (z uh. Slovenska).

3. O přistěhování a usídlení rumunském není vůbec histor. podání.

4. Několik rum. slov v jazyce Valachů nemůže stačiti na důkaz o rozšíření rumunského živlu mezi Moravany (valaskými); neboť těch slov je málo a pak jsou též u Slováků (uh.) a polských horalův.

5. Název „Valaši“ též není dostatečným důkazem; název značil původně zaměstnání. Obtíže činí „plnohlasný“ tvar.

Tolik prof. Florinskij.

Tvar (plnohlasný) „Valach“ vede mne právě k tomu, že jméno přišlo z (malo)ruštiny — takže Valaši dostali se prostředím ruským a uherskoslovenským na Moravu.

Ze všech těchto úvah, více naznačených než podrobně provedených, plyne tuším najisto, že „Valaši“ nemohou označeni býti za zvláštní národní kmen moravský, nýbrž že to jsou, ať tak dím, pomoravštění kolonisté, přišlí ze sousedních Uher a snad i ze Slezska. — —

A nyní vraťme se ještě na okamžik k našim jménům ethnickým.

Jest zajisté velmi významným jevem, že na Moravě nemáme určitého názvu kmenového. Upozorňuji opět na to, že také na Moravě se říká „slovenský“ a „Slovenka“, tedy po způsobě uherskoslovenském. Snad je v tom stopa, že i tyto názvy přešly k nám na Moravu se silnou kolonisací uherskoslovenskou.

A dialektologický obraz Moravy jeví se takto: Na západě, na hranici české, přecházejí vlny české do Moravy a moravské do Čech, na severovýchodě jest podobný zjev na hranicích slezských, kdežto na jihovýchodě působila silná přesunutí z Uher a snad i naopak.

Vlastní moravská řeč lidová zabírá celý střed zemský. Tuto oblast jazykovou rozděluje přibližně asi tok řeky Moravy na dvě části: západní, jež se blíží češtině, a východní, jež má patrnou spojitost se slovenštinou uherskou. Země Moravská pak jest pevnou sponou obou těchto území.

O významu vědecké práce Fr. Bartoše.

Napsal Leander Čech.

(Ostatek.)

Viděli jsme již při Skladbě Bartošově, že při veškeré své ostatní práci Bartoš nezapomínal na svoji školu a své učitelské povolání. Skladba jeho se stala školskou knihou, a již jí dostal se Bartoš na pole praktické methodiky. Učil češtině a viděl, že zdárnému prospěchu v tomto předmětě vadí také nedostatek vhodných učebnic, nejen mluvnice, ale i čítanek. Neboť úkolem vyučování jazyka mateřského není pouze naučiti mluvnici, není jen naučiti správně grammaticky mluviti a psáti, ale také mluviti a psáti logicky správně, myšlenkami bohatě, slohově pěkně, mimo to pak seznámiti žactvo se vším, co znamenití spisovatelé národní napsali krásného a obsažného národu svému. Tento úkol mají vyplniti dobré čítanky. Ty dáti školám a žactvu do ruky bylo brzy Bartošovou snahou. Opatřil dobrými čítankami všechny čtyři třídy nižších škol středních a pro vyšší třídy vydal Malou Slovesnost, která dosud vyplňuje jeden z hlavních cílů jazykového vyučování vyšších škol středních, poznati nejdůležitější druhy a tvary básnické i prosaické. Česká čítanka pro I. třídu škol středních vyšla r. 1876 v Praze u Fr. A. Urbánka, pro IV. třídu r. 1881, pro II. třídu r. 1883, pro III. třídu r. 1887 a Malá Slovesnost 1876 vesměs u Winikra v Brně. Čítanky tyto těšily se stále veliké oblibě, a do dnešního dne první čítanka vyšla již ve vydání 6. (1898), druhá ve vydání 7. (1905), třetí ve vydání 5.

(1902), čtvrtá ve vydání 6. (1905), a Malá Slovesnost ve vydání 9. (1905). Čítanky Bartošovy znamenají ve školské literatuře čítankové veliký pokrok. Bartoš již tehdy věda, jak teprve od dob Hálkových a Nerudových české básnictví dospívá a dosahuje vysokého stupně dokonalosti, usoudil, že nutno odchýliti se od vzoru německého, dle kterého literatura ve škole se končila smrtí Goethovou, a že není možno v českých školách obmeziti se pouze na ukázky z doby předbřeznové a školy vlastenecké, nýbrž že má-li česká mládež skutečně býti odkojena poesií, nutno do školy zjednati přístup moderním básníkům současným. Čítankami Bartošovými vedle Kollára, Čelakovského, Erbena do školy slavně vjíždějí Hálek i Neruda, Čech i Vrchlický, Heyduk i Krásnohorská, ba i celá řada básníků ještě mladších. A jako současným básníkům otvírají se brány školské i současným českým prosaikům. Toť neocenitelná zásluha čítanek Bartošových. Toť jará svěžest proti dřívějšímu suchoparu. Že aesthetický zřetel všude slučoval s požadavkem ethickým, jest se stanoviska paedagogického požadavek samozřejmý. Vybírati stále a stále články nové, dokonalejší, škole vhodnější, toť bylo jeho hlavní snahou. A ta se mu v celku dařila. Ale i methodicky hleděl čítanky své zdokonalovati. Je-li vůbec účelem školy buditi zájem pro nejvyšší statky lidstva a je-li Bůh, příroda, dějiny, lidská společnost hlavním středem těchto rozmanitých zájmů, Bartoš svými čítankami dosáhl tohoto paedagogického účelu. A vedle toho stilistika, metrika, slohová cvičení, poetika — vše uvedeno na pevný základ školský, na němž lze dále budovati. Ale ovšem methodika se zdokonalovala, psychologie se prohlubovala, vnímavost a schopnost žactva správněji a správněji se oceňuje. Nechť tedy dnes můžeme říci, že se Bartošovi nepodařilo vždy v harmonický celek sloučiti aesthetický a ethický ideál, že články některé pro svoji obtíž nebo délku nesouhlasí vždy se stupněm, na který jsou určeny, nechť uznáme, že některé z těch článků dnes se dají nahraditi lepšími a vhodnějšími: to vše nezmenší zásluh Bartošových o čítankovou literaturu českou, zde byl průkopníkem, reformatorem nad jiné povolaným. Zvláště to platí o Malé Slovesnosti, jejíž první čtyři vydání jsou hlavně jeho prací. Takové čítanky před ním nebylo. Jungmannova Slovesnost se dávno pro školy nehodila, a čítanky Jirečkovy měly úkol literárně historický, ale i ty probíraly látku jen do let padesátých, a tak žáci nepoznávali ve škole básníků novějších. Tato hráz prolomena teprve Bartošem, a toho mu učitelé jazyka mateřského vždy budou vděčně vzpomínati. Na změně této knihy od r. 1894 měl jsem účast sám s Frant. Bílým. Nechci tedy o této věci pronášeti svůj soud. Že však i tu methodické vyučování jazyku českému potřebuje náležité a důkladné opravy, na to jsem poukázal již r. 1894 ve svém článku: O některých otázkách týkajících se češtiny na vyšších školách reálních a středních školách vůbec. (První roční zpráva zemské vyšší reálné školy v Novém Městě). Dnes bych ovšem i tu učinil mnohé změny.

Zároveň záhy uznal Bartoš nutnost domácí četby při vyučování jazyka mateřského a vydal některá díla české literatury pro studující. Sem možno již počítati jeho Anthologii z národních písní československých (r. 1873), kytici z básní vlasteneckých Vlast pod pseudonymem Jos. Zapletala (r. 1875), sbírku přísloví Pravidla moudrosti a opatrnosti pod pseudonymem Jana Kopeckého (r. 1875), Kytici z básní milostných Vesna pod pseudonymem Jos. Zapletala (r. 1876), snad i Kytice z národních písní moravských (1890 s Lvem Janáčkem), ač tato určena i pro širší vrstvy. Hlavně pak sem náležejí Příhody Václava Vratislava z Mitrovic (r. 1874), Babička Boženy Němcové (r. 1887) a částečně i Vybrané spisy Bož. Němcové (od r. 1893 v Telči u E. Šolce). Jelikož Bartoš spisy tyto, jako na př. Vratislavovy Příhody nebo Němcové Babičku vydával hlavně pro školu, chtěl, aby žáci v nich měli zároveň také vzory pro správnost jazykovou, proto opravoval syntaktické i frastické chyby jazykové dle zásad, které vyložil ve svých spisech theoretických. Bylo mu to vytýkáno, zrovna tak jako činěny mu výtky, že do čítanek svých nepojímá z básní všecko, že jisté věci vynechává atd. Zásadně jsou výtky ty vesměs nesprávny. Bartoš nevydával diplomaticky věrných otisků ke studiu vědeckému, jemu tanul na mysli účel paedagogický. Chtěl, aby žáci měli před sebou vzory jazykové, a žákům třeba nižších tříd nemohl vykládati, proč ten který spisovatel tak a tak psal a také skutečných chyb se dopouštěl [1]). Rovněž obsahově nehodí

[1]) V té příčině jest velmi zajímavé a poučné Bartošovo srovnání originálu Babičky Boženy Němcové s ruským překladem tohoto díla pořízeným paní E. T. Petrovskou v Hlídce literární 1899, str. 409 atd. (v rozpravě: Několik slov o literární vzájemnosti slovanské).

se všechno na každý stupeň. Výtky ty nebyly na pravém místě, neboť nečinili rozdílu mezi potřebami paedagogickými a vědeckého studia. Jiná jest arci otázka, zda Bartoš neopravoval i chyb domnělých a zda si nevedl snad někde příliš úzkostlivě. A tu ovšem jednotlivé výtky mohou býti oprávněny.

Ukončíme tento oddíl zmínkou, že r. 1874 Bartoš napsal také Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední pod pseudonymem Jana Vesnického.

Na tomto místě krátce se dotkneme některých Bartošových názorův a návrhů týkajících se školské otázky. Jsou jen příležitostně vysloveny, neboť všeobecná paedagogika nebyla předmětem, jemuž Bartoš věnoval speciální studium vědecké. Na prvém místě zmiňuji se o jeho návrhu, jak pěstovati literární vzájemnost slovanskou ve škole. Jest obsažen v rozpravě „Několik slov o literární vzájemnosti slovanské," která jest uveřejněna v „Hlídce literární" r. 1899. Navazuje na úřední „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich" z r. 1849. Tam totiž na str. 150 se praví, že teprv pokus a zkušenost musí ukázati, je-li pro důkladnou znalost českého jazyka a literatury, pokud může býti dána vyučováním gymnasijním, záhodno, aby se probíralo něco z jazyka staroslovanského nebo raději některé vzorné ukázky z příbuzného jazyka polského. Bartoš lituje, že se podobný pokus nestal, vyslovuje se však proti jazyku staroslovanskému a navrhuje, aby se ve třídě V. začalo polštinou, a to tak, aby se po krátkém úvodě do jazyka polského přečtla napřed některá pohádka polská dle sbírky Erbenovy a po té aby se aspoň některé díla klassická, na př. Věslav, Pan Tadeáš čtla v originále. Přechod prý od češtiny k polštině nebyl by mnohem nesnadnější nežli jest od Xenofonta k Homerovi v téže třídě gymnasijní. Později, snad až ve třídě nejvyšší, mohla by se žákům dáti do rukou chrestomathie z ostatních jazyků slovanských, hlavně z ruštiny. Rozumí se arci samo sebou, že by i kandidátům češtiny na universitě pilně bylo pěstovati řeči a literatury slovanské, z čehož ovšem vyplývá, že by obor tak rozsáhlý stačiti musil sám za předmět zkušební a nemohl se spřáhati s němčinou nebo s jiným jazykem moderním. Návrh ten jest v podstatě zajisté velmi sympathický: odjinud než ze školy znalost jazyků slovanských se nerozšíří. A že by v českých školách jisté znalosti slovanských jazyků se mělo dosíci, o tom sotva kdo bude

pochybovati. Těm, kdož se snaží o reformu českého školství středního, touto otázkou se jistě bude obírati. Jest rozhodně zajímavo, že o té věci byla řeč již před padesáti lety ve spise úředním.

Také k otázce reformy našich paedagogií přispěl Bartoš určitým návrhem v časopise Komenském r. 1901 (Také několik slov k reformě ústavů učitelských, str. 145). Návrh jeho se týká učitelů působících na ústavech učitelských. Všichni tito učitelé mají přípravná studia konati po čtyři léta na universitách, ale toto přípravné vyšší studium jinak bylo by zaříditi a požadavky při státní zkoušce jinak ustanoviti, nežli jsou ustanoveny pro kandidáty škol středních. Odbory studijní by se rozšířily, asi tak jak jsou nyní rozděleny pro kandidáty učitelství na školách měšťanských. Požadavky při zkoušce byly by značně větší, ale zase nikoli takové, jaké se činí na kandidáty škol středních z odborů menších. Zvláštní zřetel by se tu obracel k methodice jednotlivých předmětů každého odboru jakož i k důkladnému studiu paedagogiky. Za tím účelem zřídily by se při každém odboru zvláštní semináře, jako jsou nyní při fakultě filosofické pro kandidáty učitelství na středních školách. Přístup na takový vyšší ústav učitelský měli by abiturienti ústavů učitelských, gymnasií i reálek. Po vykonaných vyšších těchto studiích a po státních zkouškách kandidáti takoví byli by ustanovováni učiteli nejen na ústavech učitelských, nýbrž i na vyšších školách dívčích. Za okresní inspektory by pak bylo bráti jen vynikající hlavní učitele ústavů učitelských, kteří se náležitě osvědčili několikaletým působením na ústavech. Z osvědčených inspektorů okresních vybírali by se ředitelé ústavův učitelských jakož i inspektoři zemští.

Se školou a s otázkami školskými souvisí ještě dvě rozpravy. Prvá z nich se týká čítanek pro obecné školy, a byla uveřejněna v Komenském r. 1898. (Čítanky pro školy obecné, díl I. a naše dětská literatura prostonárodní.) Jest to přísná kritika této čítanky a vrcholí v požadavku, že do čítanek mají se vybírati věci nejlepší. Vytýká chyby jazykové, suchoparný sloh, nemotorné rýmovačky, nechutnost a věcnou nesprávnost článkův. Hlavně však vytýká, že z pokladu poesie prostonárodní skoro nic nebylo vzato, a činí některé návrhy národních písní, umělých básní i prosaických článků, které by do čítanky měly býti pojaty.

Jest známo, že literatura pro děti jest otázka, která dosud zaměstnává paedagogické kruhy.

Že i písně školní pro mládež, které se vyskytují v četných zpěvnicích pro mládež, jsou často bezcenné rýmovačky, na to Bartoš poukázal v pěkném článku: Několik slov o pěstování zpěvu (Komenský 1903). Rozebral několik těchto bezcenných rýmovaček a ukázav, jak nyní zpěv ve společnosti české vůbec upadá, chce, aby vybrané písně lidové cvičily se a zpívaly v našich školách zcela v duchu úřední Normální učebné osnovy, která požaduje: Žáci buďte vedeni k tomu, aby uměli zpívati jednoduché písně, při čemž zvláště prohlédati jest k písni národní. Ale písně národní nemají býti zbytečně a s přílišnou úzkostlivostí měněny, jak to dle doložených příkladů často se děje. Čelakovským, Nerudou, Goethem a jinak dokazuje aesthetickou cenu lidových písní a rovněž poukazuje i na snahy jinde projevované, aby píseň lidová opět se šířila mezi lidem. Krásné lidové písně duchovní měly by hlaholiti i v kostele, a Bartoš v pravé světlo vystavuje jinak snad dobře míněnou práci obřanského faráře Tomáše Fryčaje, který r. 1778 pro český lid s nepřebraným pokladem domácích písní duchovních vydal nové písně duchovní podle kancionálu německého. Stejně nejapné jsou dle Bartoše změny, které byly učiněny v díle: „Úplný kancionál arcidiecése olomoucké. Dle osnovy kancionálu Bečákova z nařízení J. Eminence nejdůst. arcipastýře Bedřicha z Fürstenberku upravený.“

A tak skoro na sklonku svého života brojil proti nepěkným duchovním písním zrovna tak, jako to byl učinil již r. 1871 v tomto časopise ve článku Paběrky, sebrané na poli české poesie kramářské. I zde dovozoval nevkus a naprostou obsahovou i formální bezcennost novodobých písní duchovních, obsažených v tak zvaných špaličkách, tištěných u Škarnicla, Landfrassa, Turečka atd. Novodobé tyto lyrické písně duchovní nazval slátaninou planých, triviálních frasí, často beze vší spojitosti až po neporozumění do sloh stlučených, epické pak jsou jen dryáčnické písně o všelikých nesmyslných divech a zázracích, překypujících pitomým blbstvem.

Viděli jsme, jak Bartoš svým jazykovým a filologickým studiem veden byl ke studiu písní lidových, v nichž nejlépe se zachoval ryzí jazyk český. (Rozprava o genitivu). Znal písně svého rodiště a svého okolí, znal písně ze sbírky Sušilovy a ovšem i ostatní sbírky písní lidových, zvláště Erbenovu, Kollárovu,

Kamarýtovu. Již r. 1872 vydal zprvu uvedenou Anthologii z národních písní československých. Ale brzy se přesvědčil, že Sušil nepoznal ani nesebral všech písní lidových. Začav pak vůbec obírati se studiem života lidu moravského, sbíral Bartoš sám nové písně lidové a vybízel jiné na sbírání jejich. Tak již r. 1882 mohl vydati dílo Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými. Ke sbírce přispěli Ant. Novotný, P. Pavelka, dr. S. Vašátko, J. Vyvlečka. Sbírka obsahuje 413 písní ze Zlinska, od Břeclavě, ze Vsacka, z Líšně, z různých končin Moravy, vánoční koledy z Nov. Hrozenkova, vánoční hry ode Žďára. Od r. 1883 Bartoš věnuje již hlavně čas a píli studiu života lidu moravského, a z té doby datuje se také jeho prosba k intelligenci uveřejněná v Obzoru, aby ho podporovala ve snaze prozkoumati moravský lid, aby mohl nakresliti jasný obraz lidu moravského. Ve sbírání písní Bartoš neustává. A tak již r. 1888 vydán druhé sbírky Bartošovy díl první, r. 1889 díl druhý s názvem Národní písně moravské v nově nasbírané. Počet písní překvapuje. I zde Bartoš má hojné spolupracovníky. Spolupůsobením p. Martina Zemana, absolvovaného žáka Pražské školy varhanické, sebral hojné písně s nápěvy ve Velké na Strážnicku, (přičiněním p. Zemana dostalo se této sbírce 358 písní), jsou tu dále písně nasbírané v Lipově, na Strání a na Březové, na Podluží v Lanžhotě, v Tvrdonicích, Prušánkách, v Kopřivnici u Příbora, v Líšni, písně a koledy ze Ždánic, Žarošic, Mrákotína, od Břeclavě, z Bílovic u Hradiště, z Karlovic, z Lidečka, ze St. Hrozenkova, z Čejkovic, z Nechvalína, z Petrova, z Vážan, z Rožnova, ze Stavěšic atd., zkrátka z celé Moravy. A tak zásluhou Bartošovou a účinným přispěním hlavně učitelů z míst právě jmenovaných (ze sbírky nadučitele Leopolda Víchy v Kopřivnici u Příbora vybráno 96 písní) vydáno tu 1017 písní, tak že bez přičinění Bartošova výše 1500 písní bylo by upadlo v jisté a neodvratné zapomenutí. Ale když již tato sbírka byla dotištěna, zasílány byly Bartošovi nové písně. Ve sbírání pokračuje Bartoš i 27 jeho spolupracovníkův. Jest hotova třetí sbírka Bartošova pod stejným názvem Národní písně moravské v nově nasbírané. Její první díl vydán byl r. 1899, druhý r. 1901 nákladem České Akademie v Praze. Obsahuje 2057 písní s přídavkem hlasů živnostníků brouskaře, dráteníka, drvaře, hadrářky, handrláka, kolomazníka, líšňačky, miškáře, pískaře, prodavače pomorančů, po-

metlářky, popeláře, řezníka, semenářky, sklenáře, šlejfíře, vápenářky, vápeníka, chodících po dědinách a nabízejících zboží své na koupi nebo vybízejících na prodej. Valná část písní těchto pochází z moravských osad na uherském pomezí: z Lipova, Velké, Javorníka, Vrbky Hrubé i Malé, Kuželového, Strání, Březové, Lopeníka a St. Hrozenkova. Přejaty sem byly také některé slovenské písně ze sousední strany uherské, a mimo to Bartoš vybral 219 písní z nejstarších rukopisných sbírek národních písní moravských z r. 1819 chovaných ve Františkově Museu v Brně. Jak čilé bylo účastenství jeho spolupracovníků, vidno z toho, že svrchu zmíněný p. Martin Zeman z Velké u Strážnice sám dodal 739 písní.

Tři sbírky Moravských písní národních jsou vedle Dialektologie a Dialektologického slovníku třetí monumentální dílo, které činí jméno a práci Bartošovu nesmrtelnými. Již samo překvapující množství lidových písní sběratelskou jeho činnost oslavuje a staví v pamět nehynoucí. Již počátkem 19. století, kdy vlivem Herdrovým poesie lidová oceněna jako bohatý zdroj básnické tvořivosti, sbírány byly písně lidové na Moravě z úředního nařízení na popud „Společnosti přátel hudby rakouského mocnářství“ ve Vídni. Vypravuje o tom Bartoš obšírně v předmluvě k druhé své sbírce lidových písní. Nejvyšší kancléř Fr. hrabě Saurau jako na všechny náčelníky vlády obrátil se také r. 1819 na gouverneura Moravy a Slezska Ant. Bedřicha hraběte Mitrovského, který poradiv se s prof. Josefem Meinertem a s nejvyšším purkrabím království Českého Fr. Ant. hrabětem Kolovratem Libšteinským téhož roku v dubnu nařídil všem krajským hejtmanům na Moravě a ve Slezsku, metrop. kapitole Olomoucké, biskupu Brněnskému a kapit. generálnímu vikariátu ve Frýdku, aby pečovali o sebrání světských písní s nápěvy, písní církevních a nápěvů národních tanců. Žeň z jednotlivých krajů nebyla bohata, ale přes to ze všech krajů Moravy a Slezska i po menších větších troskách nascházel se dosti značný počet příspěvků, jež byly uloženy ve Františkově Museu v Brně. Zprávu o nich podal r. 1895 Bartoš v článku: „Zpráva o rukopisných sbírkách národních písní moravských z r. 1819“ v Museum Francisceum „Annales“, str. 67—90, a 219 z nich pojal do své třetí sbírky. Sušil v neocenitelných sbírkách svých sebral asi 1320 písní, a nyní tedy Bartoš ještě zachoval na 4000 písní. Jaké to bohatství, jaký to poklad umělecké činnosti lidové, básnické a hudební!

Ale Bartoš nespokojil se pouze pouhým sebráním drahocenného tohoto materiálu, užil ho i na theoretické zpracování a to nejen na své studie jazykové a dialektické, ale i na své studium lidovědné a na své studie aesthetickokritické. Dříve však než o tom promluvíme, obraťme se k onomu vědeckému odboru, jehož jedním pilířem byly také jím i ostatními sběrateli sebrané písně národní. Míníme tím moravský folklor, moravskou lidovědu vůbec.

Jest velmi snadno pochopitelný postup Bartošův k lidovědě. Věnoval se prvotně české filologii, viděl, že ryzí neporušený jazyk zachován hlavně v lidových písních, sbíraje písně přišel ve styk s lidem a obdivuje se nadšeně celému duchu národních písní, přilnul k lidu a snažil se poznati lidový život zcela a úplně. Jako hoch venkovský a synek hospodský znal lid svého domova od malička. Probuzením citu vlasteneckého chtěl pracovati českému národu. Ale kým v letech sedmdesátých zastoupen byl národ český než pouze lidem českým a několika stavy, jejichž příslušníci hlavně jen pocházeli ze stavu rolnického, tedy z českého lidu. Studium filologie právě vedlo Bartoše k oběma Grimmům, a z doby současné Lazarus a Steinthal svými snahami o národovou psychologii byli mu vzorem. Od skladby k písním, od písní k lidovědě — toť literární postup Bartošův. První jeho práce literární jsou skladební od r. 1868, od r. 1871 objevují se práce všímající si lidové poesie již nikoli pouze za účely syntaktickými, r. 1877 objevuje se v tomto časopise první jeho práce lidopisná nadepsaná Ze života lidu moravského. A od tohoto roku časopis tento, později Osvěta, Komenský a Obzor i Český Lid přinášejí v rozmanitých rozpravách stále výsledky lidových studií Bartošových. V uvedeném již Bartochově chronologickém přehledě čtenář najde jmenovány všechny ty rozpravy. Dle nich vidíme, jak Bartoš znenáhla pojímá ve své studium celou Moravu. Začal panstvím Zlinským a nářečím slováckým, potom přistoupilo Moravské Valašsko, od r. 1883 nastupuje sám své cesty po Moravě, přichází na řadu Podluží a Podlužáci, Moravští Kopaničáři, Hanák a Slovák, Laši atd., a konečně různé rozpravy o jednotlivostech, v nichž jako doklady přicházejí zjevy u všech kmenů na Moravě, jakožto výsledky studia hojného materiálu sebraného na celé Moravě. K vydání tohoto neúnavnou pílí sebraného a skutečně již v některých věcech soustavně zpra-

covaného materiálu v jediném díle, jako jest jeho Dialektologie, Dialektický slovník a Moravské národní písně, Bartoš se již nedostal, přes to však vydal několik samostatných souborných spisů, v něž pojaty jednotlivé dřív uvedené rozpravy. Tak r. 1883 vydán první díl spisu Lid a národ (nákladem Šaškovým ve Velkém Meziříčí), který obsahuje vyšlé články v tomto časopise od r. 1877—1880) pod názvem Bývalé panství Zlinské, dále rozpravu Moravské Valašsko, kraj a lid z r. 1800 a dodatek o lidech, kteří chodili do dědiny: dráteníci, židé, olejkáři atd. Druhý svazek tohoto spisu vyšel r. 1885 a obsahuje rovněž rozpravy jinde obsažené: Podluží a Podlužáci (Obzor 1883 a 1884), Moravští Kopaničáři (Osvěta 1884), O naší poesii kramářské, (v tomto časopise a v Obzoru 1883), dále Tři filologické humoresky: Kapitola z prostonárodní geografie a ethnografie moravské (Obzor 1885), Drobné příhody z potulek filologických (Obzor 1884), Pes v zrcadle našich přísloví a pořekadel (Obzor 1880). — R. 1888 vyšel velmi krásný samostatný spis Naše děti nákladem J. Barviče v Brně. V něm, jak již na titule jest obsaženo, Bartoš popisuje život dětí v rodině, mezi sebou a v obci, dětskou poesii, zábavy a hry i práce společné. Našimi dětmi rozumí tu Bartoš děti moravské, jak je sám poznal na svých cestách po Moravě a Slezsku, a jak si je vychovával náš lid sám v rodině i v obci, jak děti spolu vyrůstaly a sebe vychovávaly svou vlastní kázní ve volné boží přírodě a v ovzduší své líbezné poesie při společných hrách a zábavách i při společné práci. Bartoš stopuje dítě od jeho narození: líčí, jak dle způsobu narození soudí se o jeho budoucnosti, jeho první koupel, křest, odstavení i pověrečnou péči o blaho dítěte. Uvádějí se tu národní kolébavky i hry s nemluvnětem. Následuje dětská řeč, modlitbičky, dětské pohádky, domácí kázeň, říkadla, vychovávací, dětská mythologie a láska mateřská. V druhém oddíle „Děti mezi sebou“ podává se dětská poesie, básničky, kterými se vítají jednotlivé zjevy přírodní, rozprávky s ptáky a jinými zvířaty, říkadla společenská, satirická, dětské hádanky a podobné zábavky. Velikou část zaujímá vypsání dětských her, a následuje pak práce dětí s veškerou svojí poesií: děti jsou pastevci, totiž husaři, kozaři a kravaři. Konečně následuje líčení krásných slavností roku církevního, při nichž mnohé starobylé obřady, zachovalé dílem ještě z dob pohanských, zachovává už jen tato drobná obec dětská, obveselujíc

jimi nejen sebe, nýbrž i dospělé, a bývajíc jimi za to štědře odměňována. Hojné vánoční koledy dětské, popěvky na neděli smrtnou, v dobu velikonoční a jindy jsou tu hojně zastoupeny. Cena vědecká tohoto spisu jest značna. Máme tu děti z celé Moravy před sebou a zvyky, obyčeje i písně z celé Moravy seřazené methodou srovnávací. Kniha dýše svěží reálností, je to knížka o dětech, jakými skutečně jsou, nikoli, jakými by snad býti měly; vylíčena tu rozvernost zdravých i bujarých hochů, a dopřáno místa i některým výstřelkům chlapeckého humoru. Ale kniha má význam i pro psychologii, zvláště pro odvětví paedopsychologické, i pro paedagogiku. Tu možno souhlasiti se slovy Bartošovými: „Domnívám se, že většina dětských říkadel a popěvků, zábav a her v tuto sbírku pojatých i našim nynějším i všem budoucím dětem českým dobře se hodí. Neberme našim dětem, co se u nich po staletí osvědčovalo, co tolika jich pokolením nové a nové radosti a ušlechtilé zábavy poskytovalo, jejich síly tělesné i duševní osvěžovalo a rozvíjelo; zvláště když to, co jim naše paedagogická literatura za to v náhradu skýtá, druhdy nade vše pomyšlení chatrné a nejapné bývá“. (Předmluva, str. III. a IV.) Cennost knihy této byla uznána hned po vydání, neboť kniha rozprodána skoro do roka, druhé její vydání vyšlo r. 1899 s obrázky Alšovými. Řekli jsme, že kniha ta poskytuje dosti lásky na zkoumání dětské psychologie. Dětskou psychologii obohatil však Bartoš i jinými pozorováními, která konal na dětech vlastního synovce a která jsou uveřejněna v Komenském r. 1900 (Drobnůstky z dětské duševědy) a r. 1901 (Drobné příspěvky k dětské psychologii). Zde budiž učiněna také zmínka o jeho spise Kytice z lidového básnictva skvostně illustrovaná p. Kašparem, která r. 1906 vyšla u Prombergra v Olomouci. Jest v ní 26 dětských pohádek, dále říkadla, ptačí řeč, písně s nápěvy, koledy a hádanky.

Roku 1892 Bartoš vydal u Šolce v Telči spis Moravský lid. Jest to sbírka rozprav z oboru moravské lidovědy, které již před tím v různých časopisech byvše uveřejněny zde jsou doplněny a částečně i přepracovány. Týkají se veškerého lidu moravského, a nasbíraný materiál jest tu soustavně zpracován dle různých hledisek. Vypisují se tu výroční obyčeje, slavnosti a zábavy (doplněny tu rozpravy Doba vánoční ve zvycích a pověrách lidu moravského v Obzoru 1889, Výroční obyčeje, slav-

nosti a zábavy lidu moravského v Obzoru 1892), dále jest tu rozprava Prostonárodní kalendář (rozprava s týmž titulem v Obzoru 1888), v třetí rozpravě promlouvá Bartoš O pozdravech a jiných uctivostech a zdvořilostech lidu moravského (z Obzoru 1890). Pěkný obrázek ze života bývalých soukeníků moravských podává Starý Vincura (z Obzoru 1890), poslední soukeník v Příboře, jichž jen v tomto městě bývalo 700, dokud novověké továrny nepohltily všeho drobného průmyslnictva. Dále se tu otiskuje rozprava z Obzoru z r. 1885: Několik slov o národním kroji, která jest významna pro názory Bartošovy o národním kroji, a rozpravu: Chléb v názorech, obyčejích a pověrách našeho lidu (z Obzoru 1885). Lidé vědomci, totiž lidé, kteří svými zvláštními vědomostmi dokážou i věci nadpřirozených, zázračných, — jsou to pastýři, polní hlídači (hotaři), myslivci, kteří ustavičně žijí v přírodě a s přírodou, dále božci a bohyně, kteří majíce své vědomosti z pomoci a přispění božího lidem pomáhají v jejich nesnázích a potřebách, konečně čarodějníci a čarodějnice, kteří spolčujíce se s duchy zlými nabývají od nich moci nadpřirozené, kterouž pak vynakládají na škodu a na záhubu svých bližních, — jsou předmětem zvláštní rozpravy, která v jedno shrnuje soustavně, co dříve porůznu u jednotlivých kmenů bylo zvláště připomenuto. Konečně jsou tu rozpravy O domácím léčení lidu moravského (z časopisu tohoto r. 1891), Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství (z Českého Lidu r. 1892) a Drobné pověry lidu moravského (z tohoto časopisu r. 1892).

Čtvrtý spis Moravská svatba vydaný u Šimáčka r. 1892 jakožto 2. číslo knihovny „Českého Lidu“ podává dle vlastních zkušeností, ale i dle pramenů tištěných a rukopisných velmi úplný a názorný obraz moravské svatby.

Konečně r. 1905 u Prombergra v Olomouci vyšel spis Deset rozprav lidopisných. Jest to opět většinou otisk rozprav v jiných časopisech uveřejněných. Shrnuv v první rozpravě Slovanští kmenové moravští názory svoje o této věci, podává potom Příspěvky k charakteristice našeho lidu (z Obzoru r. 1905) a vrací se k jednotlivostem. Sděluje Některé zprávy o skřítku dle dosavadních názorů lidu moravského (z Českého Lidu r. 1892), líčí Divé ženy dle dosavadních pověr lidu moravského (po prvé v prémii Umělecké Besedy v Praze r. 1888),

vykládá lidové názory o duši v rozpravě Duše dle názorův a představ lidových (z Obzoru r. 1899), sděluje obyčeje a pověry lidu moravského o těhotenství, o koutě (Český Lid r. 1893), popisuje smrt a pohřeb dle zvyků, názorův a pověr lidu moravského Obzor 1891), líčí hospodářství na starém gruntě moravském (Obzor z r. 1896), sděluje dvě pověsti moravské o císaři Josefovi a o Ječmínkovi (v tomto časopise r. 1893) a v rozpravě: Bratří Josef a František Vojtěchové, rektoři zlinští (Komenský 1899) podává obrázek staré školy před r. 1848, postaviv zároveň pomník vděčnosti vlastním učitelům a příbuzným.

Jakožto samostatné a souvislé zpracování látky lidopisné budiž tu ještě připomenuto z r. 1896 Volksleben der Slaven in Mähren v známém díle Oesterr.-Ung. Monarchie ve svazku: Mähren und Schlesien, dále z r. 1901 Národopis Čechů moravských v článku „Morava“ v Ottově Slovníku naučném, z téhož roku Ze života moravských Slováků v prémii Umělecké Besedy, dále lidopisný obrázek Líšeň z r. 1902 v tomto časopise a v rukopise zůstalá rozprava Nářečí a staré kroje v okrese napajedelském. Konečně nutno přibrati sem také rozpravu přidanou k druhé sbírce Národních písní moravských: „Několik slov o lidových písních moravských, z níž některé kapitoly byly otištěny v Obzoru r. 1889; důležita jest i předmluva ke sbírce první, kdežto ke sbírce třetí přidána jest rozprava L. Janáčka: O hudební stránce písní moravských.

Hleďme si představiti najednou rozsáhlý ten obsah lidopisných prací Bartošových! Vidíme život moravského člověka skoro z každého kouta Moravy živě a jasně před očima od narození až do smrti, vidíme, jak o něho pečují rodiče od dětinství, jak ho vychovávají, jak žije ve svém dětství, sledujeme mládež, mládence i panny, rozkládá se nám před zraky život manželský, život ve věku dospělém i život starcův a stařen; vidíme, co jí a čím se živí, jak se strojí a jak se baví, co dělá a pracuje, jak jest nemocen a jak se léčí, co ví a čemu věří, jak umírá a jest pohřbíván. Poznáváme jeho hospodářství i jeho živnosti a řemesla. Známe jeho zkušenosti a jeho činnost rozumovou, potěšujeme se jeho tvůrčí činností uměleckou, jeho poesií, hudbou a tancem. Podivujeme se jeho vlastnostem tělesným, stejně jako vlastnostem duševním, jeho povaha, jeho mravnost i zbožnost zobrazena jest v Bartošově díle. Jako se s uznalostí všeobecnou potkala

bohatost a pravdivost sebraného materiálu v Bartošově Skladbě a Bartošově Dialektologii: s podobnou úctou musíme se vysloviti o pilnosti a vytrvalosti při sbírání lidopisného materiálu, jehož hojnost a bohatost i pravdivost stejně jest překvapující. „Málo asi bude krajin v Evropě“, praví Bartoš v dodatku své druhé sbírky národních písní na str. II., „kde by se na prostoře poměrně tak nepatrném naskýtalo tolik rozmanitých tvarů duchovního života lidového, jako na naší krásné Moravě.“ A zajisté málo také jest zemí, které by byly našly tak věrného a vřelého lidopisce, jako má Morava ve svém Bartošovi. Vědecká však zásluha Bartošova nejeví se pouze v této jeho činnosti sběratelské, v té hojnosti a v tomto nadbytku lidopisného materiálu, ale i v jeho soustavném seřazení a uspořádání dle určitých odvětví. Co možná úplný obraz života lidu moravského v určité době — toť vědecký výtěžek lidopisné práce Bartošovy.

Pravíme v určité době — a na to dlužno klásti váhu i tenkráte, posuzuje-li se práce Bartošova a zejména některé závěry, které Bartoš ze své práce činí sám. Bartoš nepopisuje a nelíčí doby současné, on sám vždy a stále na to upozorňuje, a na to se zapomíná. Již rokem 1848 počal dle Bartoše předůležitý proces duchovního přerodu u lidu moravského, od roku pak 1860 béře se vpřed postupem urychleným, ba na mnoze až přenáhleným. Ten život tedy tak, jak jej Bartoš líčí, jevil se pouze ve své úplnosti do let padesátých, nejvýše do let šedesátých. Zprávy své i písně má Bartoš hlavně od lidí starých, kteří sami již mu vypravovali, že v době nynější, tedy v oné době, kdy Bartoš po Moravě chodil a lid studoval, v letech osmdesátých, není svět takový, jak býval. Vším právem mohl říci Bartoš o sobě, že zachránil výše 1500 písní před jistým a neodvratným zapomenutím, neboť písně mnohé znávala již jen jediná osoba nebo jen jednotlivé rodiny. Již r. 1889 (v druhé sbírce, str. CXLII.) doznává Bartoš, že na Valaších od několika let zpívá se již velmi málo, a všeobecně dodává, že „lidu přestává zpěv býti skutečnou potřebou: zpívá se málokdy, a co se zpívá, nejde od srdce; lid přestává svým písním rozuměti.“ A r. 1880 doznává, že „lid valašský nalézá se nyní v té kritické době svého rozvoje duchovního, kdy nejen dobré vlastnosti jeví se obecnými ctnostmi celé individuality kmenové, nýbrž i neřesti všeliké, jakmile v lid vnikati začnou, ráz povahy kmenové na se berou. Mezi těmito nejosudnější a

nejpovážlivější jest zajisté ona neblahá náklonnost lidu k pekelné kořalce. Jí pozbývá lid bývalé mravní síly, upadá v netečnost, v bídu hmotnou a otupělost duchovní.“ A jak to kolem r. 1884 vypadalo mezi moravskými Kopaničáry, o tom Bartoš v Osvětě téhož roku podává příklady děsné. Kořalka hubí „i na našich Kopanicích ubohý lid hmotně i mravně“, „v některých osadách otravují se pekelným tím nápojem staří, mladí, muži, ženy i děti.“ „Smutné následky toho jsou sesurovění bývalé „holubičí povahy“, rozklad života rodinného, úpadek mravní i hmotný.“ S Vincurou seznámil se Bartoš r. 1882, a to byl již Mohykán, poslední svého druhu v Příboře. V díle „Naše děti“ ze slov počátečních jasně vyplývá, že měl Bartoš na zřeteli hlavně dobu do let padesátých. Nejpatrněji však jeví se pravdivost toho ze snahy Bartošovy, že chtěl, aby v lidu vymizelé dobré obyčeje a zvyky, slavnosti a zábavy atd., které byly dle mínění Bartošova hlavní příčinou jeho mravní zdatnosti, znovu se ujaly. Jen z té příčiny vydal r. 1900 jakožto podíl dědictví cyrillomethodějského na tento rok spis Domácí čitanka z lidu pro lid.

A tento spis vede nás konečně k širším závěrům, které Bartoš učinil ze svého lidopisného studia. Tu jest hlavně míti na zřeteli rozpravu uveřejněnou v Osvětě na r. 1881: Z duchovní dílny našeho lidu. Běží zajisté Bartošovi o to, aby ustanovil vlastnosti a znaky českého ducha národního, aby obsahem skutečným zaplnil slovo „duch národní.“ Navazuje tu na (vzniklou r. 1859) novou vědu, psychologii národovou, která od tohoto roku byla pěstována hlavně Lazarem a Steinthalem v časopise: „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“. Chce sledovati charakteristické znaky individuality národní, rozložené v rozmanitých projevech duchovního života národního: v národní řeči a povaze, v literatuře a v umění, v náboženství a mravech atd. a z nich skonstruovati si pojem individuality národní a tak i pojem ducha národního. Vždyť jistých podstatných znaků své úsoby národní žádný národ vzdáti se nesmí, má-li vůbec trvati národem. Jelikož z příčin na snadě jsoucích národní individualita ve své prvotní samorostlé pouhosti u žádného z nynějších národův evropských se nezachovala, nutno při ustanovení ducha národního sestoupiti v ony doby a vrstvy, které nejméně byly dotčeny společnou kulturou evropskou a původní ráz svého samorostlého života duchovního nejvíce zachovaly. Takový byl

u nás život lidový do let padesátých. Znajíce tedy tento duchovní život, tehdy ještě dosti samorostlý, vlastního názoru a přiberouce na pomoc národní řeč, písně a pohádky, přísloví a pověry a jiné projevy prvotního ducha národního, můžeme i nyní ještě rysy dosti zřetelnými nakresliti národní individualitu našeho lidu, lišící se patrně a podstatně od jiných individualit národních. Než není tak snadno vytknouti, co skutečně národním duchem rozuměti sluší, a proto Bartoš vlastně jen naznačil, kterak bychom si měli počínati, abychom pojem ten jasně vymezili. Jsme haluzí kmene slovanského, v souhrně charakteristických znaků všem národům slovanským společných měli bychom pojem národního ducha slovanského. Shrnouce znaky, kterými se jednotliví národové slovanští od sebe různí, nabyli bychom pojmu toho, co nazýváme národním duchem českým, polským, ruským atd. Ale národ český usednuv v nynějších svých vlastech v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Uhrách rozdělen byl v několik plemen nebo kmenův. Plemena tato se vyvíjela samostatně vedle sebe: vedle společných znaků české individuality shledáváme odlišné znaky jednotlivých kmenů, souhrn pak zase těchto znaků jest to, co nazýváme duchem kmenovým, tedy českým, slováckým, hanáckým atd. Jakkoli Bartoš v rozpravě své: Z duchovní dílny lidu našeho dotkl se některých vlastností a rysů národního ducha slovanského a českého, přece jen hlavně vyšetřoval vlastnosti národního ducha kmenového jednotlivých kmenů moravských. Kdo tedy tvrdí, že Bartoš skutečně podal nějakou psychologii českého národa, že úplně vyčerpal a objasnil to, co bychom nazvati mohli českým duchem národním, nepovídá pravdy a křivdí i Bartošovi, že by on sám tak se byl vyslovil. Bartoš na str. 944. přímo praví: „Nakreslivše takto rysy jakkoli hrubými obraz duchovního života lidu našeho, jak se jeví v rozmanitých jeho individualitách kmenových, naznačivše hlavní znaky, jimiž jednotlivé tyto individuality od sebe se liší, můžeme si nyní sestrojiti pojem toho, co nazýváme duchem národním.“ Bartošova vědecká zásluha jeho studií lidopisných jest tedy za druhé ta, že z přečetných a neúmornou pílí zjednaných i soustavně uspořádaných dokladů lidopisných sestrojil obraz národního ducha kmenového, který se osvědčil tak mocným, že on jediný zachoval nám nejen národní jazyk, nýbrž i velikou část ostatní tradice národní

i v dobách, kdy všecky ostatní třídy národu svému se odcizily. Že tím přispěl i na řešení otázky ducha národního vůbec, jest samozřejmo. Ale nepodal úplného rozřešení této otázky.

Za přední charakteristické vlastnosti národních individualit kmenových označil Bartoš ustálenou jejich typičnost ve všech projevech života společného a ducha národního a setrvačnou konservativnost. Mají sice jednotliví kmenové českomoravští více společného, než různého, ale spatřujeme tu přece patrné rozdíly: čím patrněji se liší od sebe krojem, nářečím, tanci a jinými znaky, tím patrnější jest rozdíl jejich písní národních. Vědomí jednotlivých individualit kmenových nejmohutněji se jevilo odporem proti všemu cizímu. Největší chudák nebyl by na sebe vzal ani nejnepatrnější části kroje cizího, a chtěl-li se jedinec jiného kmene třeba jen na čas usídliti jinde, nezbývalo mu než vzdáti se co nejdříve všech různých znaků své individuality a přijmouti znaky kmene, mezi nímž žíti hodlal. Z té příčiny také málo kdy se přihodilo, by se vystěhoval Slovák na Hanou, Hanák na Valachy a p.

Jak se od sebe jednotliví kmenové lišili nářečím, o tom podává zprávu Bartošova Dialektologie; soustavný popis krojů nalezneme v Ottově Slovníku ve článku Morava (Národopis), tam nalezneme sestavené také hlavní rozdíly v kmenové povaze tělesné a duševní, ve zpěvu a tanci. Dle Bartoše jest Hanák letory sanguinicko-flegmatické, Slovák sanguinicko-cholerické, Horák vyniká svou dobrotou, Valach patriarchálním životem rodinným, Lach nelíčenou, upřímnou a srdečnou zbožností.

Největší obdiv vzbudily u Bartoše lidové písně moravské. Jsou mu zrcadlem, v němž se nejvěrněji obráží duše lidová, jmenovitě ve svých nejdůležitějších vztazích: v poměru člověka ku přírodě, k Bohu a jednotlivce ke společnosti lidské. Základní názor světový jest dle písní i ostatní tradicionální literatury mythicko-naivní, a rázu toho nedovedlo setříti ani křesťanství. Poměr lidu k přírodě jest nejsrdečnější a nejpoetičtější, jaký si jen lze domysliti. Člověk jest věrným druhem přírody, hledá a nalézá u ní rady a pomoci ve všech potřebách svého života. Příroda jest mu pramenem nejčistších rozkoší a věrným obrazem jeho vlastního nitra. Dalším základním rysem kmenové povahy moravského lidu jest nezviklaná víra a důvěra v Boha, upřímná, srdečná zbožnost. Také v poměru, v jakém spolu žili jednotliví

členové rodiny, zvláště zářivým leskem se obráží prostomilá vroucnost ušlechtilého srdce. Plna něhy a starosti o dceru i syna jest matka, jejíž úlohou hlavní bylo vychovávati děti, jako otci zase bylo přihlížeti především k polnímu hospodářství a tráviti většinu času mimo dům. Nad naše staré matky nebylo věru lepších vychovatelův! Něžnou a dojemnou láskou lnou k sobě bratr a sestra. Ale i všecka obec žila pospolu v sousedské shodě a v přátelské lásce, jako jedna rodina. I poměr mezi vrchností a poddanými jest srdečný. Zbožnost, pracovitost, dobrodějnost, družnost, poctivost, mravopočestnost — toť jsou nejvýznačnější vlastnosti lidu moravského

Dle Bartoše nebylo snad stinných stránek v životě lidovém. Málokde se zmiňuje o nějaké. Tak na př. praví o Valaších: „Poněvadž chasa obyčejně na „hůrách“ (půdách) spává, není dozor na mládež dorůstající tak snadný a tak přísný jako jinde na Moravě. „Volný“ v té příčině duch vyznívá též z nejedné písně valašské, která svou neomaleností až překvapuje.“ Bartošovi často se vytýká, že v líčení lidovém mnohdy podlehl idealisující modě romantismu, že jest romantický idealista. Dí-li Světlá o Hálkovi, že stál před českým lidem s hlavou obnaženou, přilnul i Bartoš k lidu moravskému s úctou neobmezenou, ba zbožňoval jej přímo. Je-li jeho kresba, pokud se týče pověr, zvyků, tancův atd., realisticky věrna, má tutéž vlastnost i jeho líčení vlastností ethických? Jest nesnadno dáti na tuto otázku odpověď správnou. Současný život neodpovídá vzoru let minulých, to doznává Bartoš sám a vysvětluje i příčiny tohoto zjevu (srovej mimo jiné O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých jeho příznacích v Obzoru 1902). Obraz svůj Bartoš hlavně zakládá na lidových písních. Jsou skutečně písně ohlasem a výrazem úplného a veškerého duševního a mravního života lidového? Nejsou také lidové písně jen výrazem zvýšeného života citového?

Ale proti jedné výčitce dlužno Bartoše obhájiti. Bartoš nikterak nechtěl, aby život lidu moravského ustrnul na onom stupni, na kterém jest nyní. „Lid s takovými názory a „vědomostmi“ nemůže zajisté“ — praví Bartoš sám — „s jinými soutěžiti na poli plodné práce, novověkého průmyslu a obchodu.“ (Osvěta 1881 str. 1091). „Jako člověk nemůže napořád zůstati bezstarostným hravým dítětem, nýbrž dospěv svých let práce chopiti se musí, aby uhájil svého bytu, tak i národ nemůže zůstati věčně lidem žijícím toliko přítomnosti, nedbajícím hrubě minulosti a do budoucna neprohlédajícím.“ „I lid musí okusiti se stromu vědění dobrého a zlého, plamenný meč osvěty musí i jej vyhnati z jeho ráje na pole klopotné práce, aby soutěžil s ostatními národy o společných úlohách všemu lidstvu Prozřetelností vykázaných — aneb uhnul jiným sebe čilejším“ (Tamtéž, str. 1088.). Ano ačkoli lidovou poesii a veškeru literaturu tradicionální tak vysoce cenil a na sbírání vzácných těchto plodů ducha národního pobádal, přece jen volá: „Nepřejme si, aby věčně věkův u nás se rodily,“ neboť nejkypřejší půdou, z níž pučí kvítka národní poesie, jest to, co nazýváme pověrou, pověra a národní poesie jsou nerozlučné sestry, kde se jedné daří, tam i druhá tyje.

A tak i Bartoš v osvětě a vzdělávání lidu vidí nejlepší prostředek na jeho povznesení. Urychluje se totiž a dokonává u našeho lidu moravského pro náš národní byt předůležitý proces směřující k tomu, aby z individualit kmenových vyvinuly se časem individuality osobní. Z lidu mizí mythicko-naivní názor světový a s ním i rozmanité pověry, novověký rozvoj kulturní dotýká se i lidu našeho. V tomto obratě jest záruka nebývalého dříve pokroku ve všech oborech života národního. Ale šířením tohoto pokroku mizí zároveň z lidu nejen tvůrčí, nýbrž i konservativní síla ducha národního, tkví v něm veliké nebezpečí úplného rozkladu a úpadku a konečného zániku ducha národního.

Bartoš zajisté uznává blahodárné účinky vzdělání na rozvoj moravského lidu, vidí však také stinné stránky pokroku a z obavy o národní život lidu moravského dává se v boj kritický proti nejmocnějšímu šiřiteli vzdělanosti — literatuře, nikoli proti celé literatuře, jen proti některým dle jeho vědomí a svědomí škodlivým zjevům literárním. Jest tu třeba ještě vrátiti se k jeho studiu o lidových písních moravských. Bartoš neužil jich jen jako dokumentů pro psychologický rozbor jejich původců, podrobil je také úvaze aesthetické. Jest nadšen jejich uměleckou cenou a vypisuje všechny jejich přednosti básnické. Podnikl klassifikaci těchto písní dle obsahu i dle druhů básnických, vypsal jejich formu, dal rozebrati a vyložiti jejich cenu hudební a vyslovil se také obšírně o jejich vzniku. (V Osvětě r. 1881 a v přídavku k druhé své sbírce). Výsledky obšírných těchto výzkumů podal v předmluvě k pěknému spisu: Sto lidových písní česko-

slovanských s rozbory a výklady (r. 1903 jakožto 15. číslo České knihovny zábavy a poučení vydávané Ústředním spolkem českých professorů). Lidové písně dle theorie Bartošovy vznikly tak, jako vznikají básně umělé, i je skládali jednotliví básníci, jinoši a děvy, muži a ženy z lidu, jednotlivci básnickými vlohami nadaní. Látku čerpali ze života, názorův a obzoru myšlenkového svého kmene, formu ze známých sobě písní domácích. Ale lidový pěvec jest nejen básníkem, nýbrž i hudebním skladatelem zároveň. Slova jeho písně pod vlivem melodie utvářejí se u verše a sloky, jiné metriky nezná. Proto píseň jinak vzniknouti nemohla, než slova i nápěv zároveň. Při klassifikaci písní přidržuje se poetiky Baumgartovy, jehož terminologii zachovává. Dělí písně na epické a lyrické. V epických písních (balladách) celkový psychický stav, duševní povaha, nálada mysli (ethos) jest cílem a předmětem básně, vypravování děje toliko prostředkem, písně lyrické mají za cíl a předmět jednotlivý pocit (pathos) a vzbuzení ho v mysli posluchačově. Látek k balladám poskytly starobylé báje, zachovalé z dob pohanských, vraždy, zřídka sebevražda, jiné nešťastné příhody ze života skutečného, nepřirozený nevděk dětí k rodičům, nevázaný život zbojnický, látky legendické, ba i historické. Ballady jsou většinou rázu tragického, zřídka kdy veselého. Z vlastních písní lyrických dobrá třetina jsou písně milostné, jiné jsou elegické, humoristické a satirické; zvláštního druhu jsou písně vojenské. Rázovité jsou písně taneční. Při „starosvětské“ muzice tři uměny domácí, zpěv, hudba a tanec, pojily se tu v ladný celek. Tanec i hudební nástroje Bartoš popisuje zevrubně. Lidové písně jsou pravé perly poetické a nepřekonané vzory svého druhu. Jest arci i mezi nimi nemálo skladeb chatrných i jalových rýmovaček. I těmto písním úpadkovým Bartoš věnuje zvláštní kapitolu v dodatku k druhé své sbírce.

Písní lidových, českých, moravských i slovenských, ve všech známých sbírkách Bartoš počítá na 10.000. Všechny je Bartoš znal dobře, požíval jich aestheticky, vnikl v jejich podstatu, v jejich ráz, poznal jejich aesthetické přednosti, vžil se v jejich krásu. O takovém muži nelze říci, že by nebyl povolaný míti vážné slovo v otázkách básnických a že by neměl chápati se péra kritického. Nuže Bartoš skutečně byl také kritikem a napsal četné úvahy kritické v Obzoru, Komenském, Hlídce literární o mnohých spisech české literatury básnické i vědecké. I soustavně pronesl své zásady kritické ve známém článku Život a literatura r. 1882 a v odpovědi své „Vzor „té pravé“ kritiky“ na útoky Jana Liera právě na článek „Život a literatura“ učiněné. (V Obzoru 1887). Nuže jaké byly kritické zásady Bartošovy? Především nutno prohlásiti za rozhodnou nepravdu, že by Bartoš byl chtěl, aby básnictví české bylo jen napodobou lidové poesie. Sám dal si otázku, máme-li věčně věků zůstávati při těch prostých motivech zpěvu národního, při tom obmezeném, skrovničkém obsahu myšlenkovém našich písní lidových? A dal si za odpověď: „Toho zajisté netřeba, vždyť ani náš lid není již tím snivým, naivním lidem, jakým býval dříve, a duchovní potřeby národa historického liší se značně od potřeb neuvědomělého lidu.“ (Osvěta r. 1881, str. 1096). Již dříve jsme řekli, jak Bartoš do čítanek školských uvedl Nerudu, Hálka, Čecha, Vrchlického a jiné moderní básníky, některých z jejich sbírek příznivými kritikami a rozbory doporučil (Nerudovy Písně kosmické, Sládkovy Skřivánčí písně a j.), tak že bezpodstatnost výtky, že by umělou činnost básnickou byl chtěl obmeziti na úzký okruh motivů lidových, jest patrna. Po známém literárním boji v letech padesátých nebylo to zajisté ani možno. Ale jest jisto, že Bartoš poměru lidové poesie k poesii umělé nevyslovil jasně. Jeho rada vyzněla ve známá slova: budiž vzájemný jejich poměr týž, jaký jest poměr naší nové české hudby k hudebním motivům prostonárodním. Básníci jděte a čiňte to, co učinili Dvořák a Smetana, jejichž opery nejsou jistotně ledajakým „prostonárodním klinkáním“ a v nichž přece vane svěží duch zpěvu lidového. Toť zajisté velice neurčitě a neobsažně řečeno. Báseň a hudba jsou uměny velice různé, co činí hudebník, nemůže činiti básník.

Kritika Bartošova byla v mnohém aesthetická. Co tvrdil a ukazoval o poesii pro děti a mládež, zůstává správno. Jeho maličká anthologie z naší paedagogické poesie i prosy vřazená v rozpravu Život a literatura (Obzor 1882 str. 163—165, 178 až 181) a výsledky z ní plynoucí o básnické bezcennosti i paedagogické převrácenosti této literatury vždy budou svědčiti o znamenitém rozhledě Bartošově. I jeho kritika ostatní literatury často bývá aesthetická, a mnoho správného tu pověděl o neplastičnosti, malé konkretnosti, o nepřirozenostech a bizarních nejapnostech v české poesii. Ale kritika jeho nebývá vždy aesthetická, staví se velmi často na stanovisko sociálně ethické.

Jest v podstatě stanovisko jeho správno? Zajisté. Nechť mluví za nás Francouz Hennequin, autor spisu La critique scientifique: „Umění dotýká se morálky sociální a morálky individuální, a jestliže to, co jest jeho podstatou, samy všeobecné vlastnosti toho, co jest aesthetické, přispívají k tomu, aby pozměňovaly chování jednotlivcův i mass: zvláštní druh citův a myšlenek, které každé dílo hledí zploditi u svých čtenářův a svých obdivovatelů, může rovněž míti působnost dobrou nebo špatnou na rozvoj jeho povahy. Princip umění pro umění rozumný, spravedlivý a prospěšný, pokud bereme v úvahu jen díla o sobě, pokud máme starost jen o svobodu a hrdost umělcům potřebnou, — může se zdáti absurdní a nebezpečný, pomyslíme-li, že knihy, sochy, obrazy a skladby hudební neexistují samotny v prázdném světě. Neboť je-li pravda, že obrazy, city, sensace, které tato díla suggerují, jsou vytvořeny, aby zakotvily v duchu lidí, na jejichž ctnosti nebo zločinu záleží jejich vrstevníkům, je-li pravda, že ty obrazy a ty city mají vliv na povahu a sílu jejich duše, nemůže býti připuštěno, aby sociálně každé umělecké dílo jevilo se nevinné buď pro obec, buď hlouběji i pro dobro plemene. V umění není kriteria, které by dovolovalo rozhodovati mezi díly stejně intensivními co do citů, stejně dokonalými co do výrazu: ale jest kriterium pro zákonodárce a anthropologa. Ti budou rozeznávati mezi spisy, které mají snahu vzbuditi city, které by měly zmizeti, má-li plémě nebo stát žíti, a mezi oněmi, které přispívají naopak k tomu, aby učinili člověka zdravějším, veselejším, mravnějším, šlechetnějším.“ (La critique scientifique str. 207 a 208). Zkrátka umění není jediná sociální hodnota, na umění se nemůžeme dívati jen se stanoviska aesthetického, ale také se stanoviska sociálního a tudíž i národního blaha. A s toho stanoviska posuzoval také Bartoš literaturu. Viděl v ní velmi mnohé věci, které se mu zdály nikoli na prospěch, ale na škodu nejen lidu, ale i národu. Z té příčiny vytýkal lichý kosmopolitismus, nedostatek národní tendence, nevlastenectví, nemravnost a frivolnost mnohým literárním zjevům z let osmdesátých. Z té příčiny vytýkal nevážnost k vlastnímu jazyku a chatrnost mluvy i v plodech básnických. Byly ty výtky skutečně tak neoprávněny, že by si byl Bartoš zasloužil názvu idiota? Právě jsem četl kritiku Bartošova spisu Kytice, vydané Prombergrem v Čase ze dne 20. prosince 1906, čís. 350. A co tu praví kritik?

„Co však je rozhodnou předností této knihy, toť mluva Bartošova, kterou vypravuje své pohádky. Cítíš při ní, jak se v tobě ulevuje duši, umořené běžnou hantýrkou života, ošumělou řečí novin a slovní nuzotou našich knih; s té stránky by nás jazyk Bartošův měl přimět, bychom — my básníci a beletristé prý! — víc, o hodně více sobě všímali mateřského jazyka, ne z úcty k němu jakožto dědictví po otcích, ale prostě jako ke svému uměleckému nástroji. Bartoš jistě nebyl básníkem, nebyl tvůrčím umělcem, ale jaký žárlivý, krajně umělecký smysl byl v něm pro krásu slova, barvu výrazu, ráznost a rázovitost obratů, rozmanitost úsloví, bohatost znaků, neporušenost ducha mluvy! A my, prý básníci? Jak žebrácký slovník, doplňovaný nuzácky barbarismy a cizomluvy, jaká bezbarvost a suchota beze šťáv života, jaká otřelá žurnalistická kliše, jaká sježděnost ustálených obratů! Není-li v literárním člověku už docela umořen smysl pro esthetiku mluvy, pro umělecké ovládání jazyka, bezděky jme se porovnávat a zavzdychne si hluboce nad „básnickou“ mluvou svou i svých druhů básníků. A ke všemu Bartoš nebyl básníkem! — jak by byl býval teprv zacházel s jazykem jako poeta!“ Nuže v letech osmdesátých v mnohých spisech byl podobný jazykový chaos. A proti tomu neměl vystupovati takový znatel jazyka, jako Bartoš?

A zrovna tak byl oprávněn vystupovati proti nemravnosti a frivolnosti, kdekoliv se objevila, proti všemu, co ohrožovalo zdraví národa, vždyť dle téhož Hennequina i sama zvyklost aesthetických zálib příznivá lidské solidaritě může býti škodliva jsoucnosti národů, jakož skutečně státy nejvíce zjemněné nejsnáze lze podrobiti (les États les plus policés sont les plus faciles à conquérir), a jako umění mravy zjemňuje, tak rovněž i seslabuje vlastenectví, pouto národnostní. Dokazujeme-li oprávněnost Bartošovy sociální kritiky, nechceme tím ještě říci, že v této věci pronesl poslední pravdivé slovo, že všude uhodil na pravou strunu. Ale svým rázovitým způsobem vyslovil mnohé peprné pravdy, které zasluhují uvážení. Důležitou pravdu, že umění jako každý zjev sociální nesmíme posuzovati jen o sobě, ale se stanoviska všeobecného prospěchu národního, že k pravé kritice sociální díla uměleckého užívati musíme kriteria, které se nezakládá jen na jeho kráse, ale také na jeho dobrotě, nikoli pouze na vkusu, ale také na hygieně, tu postavil do správného světla. Nerozřešil problemu českého úplně ani všestranně, vedl si jedno-

stranně a příliš konservativně, nedostávalo se mu nutných sociologických vědomostí, ale přesvědčení své vyslovil poctivě a bez bázně. Nepromluvil také marně. Hlas tak důkladného znalce lidové poesie, lidového života a jazyka nemůže býti přehlednut, a jeho názory vždy budou brány na úvahu, i snad za účelem, aby byly vyvráceny, opraveny, doplněny.

Příspěvek k dějinám reformace moravského kleru za biskupa Stanislava Pavlovského.

Napsal Dr. Antonín Breitenbach.

Aféra Philoponova.

Když jsem po prvé byl přítomen arcibiskupské mši v Olomouci, nemálo jsem byl překvapen: před obětováním ulilo se totiž něco z obětního vína do kalicha, a domský farář vypil tuto trochu vína. Potom teprve nalil assistent vína do kalicha určeného ke mši. Tázal jsem se, v které době a proč byl zaveden ten zvyk. Bylo mi řečeno, že kterýsi biskup olomoucký byl mešním vínem otráven a že tedy od té doby domský farář upíjí z mešního vína, aby bylo jisto, že není otráveno. Bližšího nedověděl jsem se tehdy ničeho. Po několika letech slyšel jsem znova narážku na vzpomenutou otravu biskupův olomouckých. Na schůzi bohoslovcův a akademiků r. 1904 na Velehradě mluvil též prof. Prasek a dotkl se kromě mnoha otázek časových i dějin moravských; jmenovitě poukázal na záhadné otázky. Mezi těmito uvedl také pověst, že někteří biskupové olomoučtí byli otráveni a travičem že byl kapitulní děkan Jan Dambrovský, jinak Philopon jmenovaný. V další své řeči vybízel prof. Prasek posluchače, aby pracovali jmenovitě o dějinách moravských a tím přispěli k objevení pravdy, po případě k očištění našich dějin od nepravdivých báchorek.

Toho roku byl jsem do otázky Philoponovy poněkud již zasvěcen: prohlédaje korrespondenční kopiáře biskupa Stanislava II. Pavlovského pro svoji práci o sporu Pavlovského s moravským soudem zemským [1]), četl jsem i některé dopisy týkající se děkana

---

[1]) Viz Čas. Mat. Mor. r. 1906.